

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Bekir KÜTÜKOĞLU

CİLD — VOLUME : VIII
CÜZ — PARTS : 1-4
1984

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL — 1984

İslâm'da Hac *

Muhammed Hamidullah

Ter. M. Âkif Aydın

Hac, İslâm'da Allah'ın yeryüzündeki evinin melekler ve insanlar tarafından ziyaret edilmesi şeklinde tarif edilebilir.

Konuyu üç ayrı bölümde incelemek uygun olur.

— Tarih öncesi devir

— İslam öncesi devir

— İslamî devir

Hz. Adem'den Hz. Nuh'a

Müslüman yazarlar tarafından nakledilen bazı rivayetlere göre¹ Allah'ın evi olan Kabe'nin kainatın yaratılış öncesine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bu rivayetlerden birine göre Kabe, göklerin ve yerin yaratılışından kırk sene önce su üzerinde adeta köpük misali yüzmekteydi. İşte bu andan itibaren yeryüzü belirgin hale gelmeye başladı. Diğer bir rivayete göre ise melekler Arş-ı Âlânın altındaki bir evi tavaf etmekteydiler. Daha sonra Allah Teala, semavî yaratıkların bu yaptıklarını yeryüzünde bulunan yaratıkların da yapabilmesi için orada da bir ev inşa etmek üzere melekleri gönderdi. Nihayet bir diğer rivayete göre ise,

* Bu makale, müellifin France-Islam mecmuasının 21-22. sayısında (1968) neşredilen «Le Pélérinage à la Mecque» adlı makalesinin tercümesidir.

1. Bazı rivayetler burada bir fikir vermektedir.

a. Ka'bu'l-Ahbar (İbranilerin Ka'b'ı) şöyle nakletmektedir : Kabe göklerin ve yerin yaratılışından 40 sene önce suyun üzerinde bir köpük idi. İşte yer, buradan ortaya çıkmaya başladı (Azraki, *Ahbar Mekke*, s. 3).

b. Mücahid şöyle nakletmektedir : Şüphesiz Allah Teala topraktan herhangi bir şeyi yaratmadan iki bin yıl önce bu evi tesis etti. Bu evin temelleri yedi kat yerin altına kadar uzanmaktadır.

c. Muhammed el-Bakiru'bn Zeyne'l-Abidin Aliyyi'bn Hasan şöyle nakletmekte-

işlediği günah neticesinde cennetten çıkarılmış bulunan Hz. Adem, Allah Tealanın afv u keremine nail olunca, Allah ona Mekke'yi ziyaret edip

dir : «Birgün Mekke'de babamla beraber bulunuyordum. Babam, peşinde ben Beytullahı tavaf ederken uzun boylu bir adam ona yaklaştı ve elini omzuna koydu. Babam bakmak için döndüğünde adam 'Esselamü aleyküm ey Peygamberin kızının oğlu! Sana bir kaç soru sormak istiyorum' dedi. Babam onun sadece selamını aldı ve hiçbir şey demeksizin tavafın devam etti. Sonra yedinci tavafı da bitirince Hicr mahalline girdi ve Kabe'nin damındaki oluğun tam altında durdu. O adam ve ben de onun arkasında durduk Babam tavafı tamalyan namazı bitirince ayağa kalktı ve bana doğru döndü. Ben de kalktım onun yanına oturdum. O vakit bana 'Ey Muhammed (Bâkır) konuşan adam nerede?' dedi. İşaret ettim yaklaştı ve babamın tam karşısında bir yer aldı. Babam sordu : 'Nedir bahis konusu olan?' O da 'Bu beytin etrafında tavaf niçin, ne zaman ve nasıl başladı bunu açıklamanı rica ediyorum' dedi. Babam 'nereden geliyorsun' dedi. O 'Filistinliyim' Babam 'Peki nerede oturuyorsun?' O 'Kudüs'te' Babam 'Peki iki kitabı, yani Tevrat ve İncili okudun mu?' O 'Evet' Babam bunun üzerine şöyle dedi 'Ey Filistinli kardeş söyleyeceklerimi iyi muhafaza et ve benden haktan başkasını rivayet etme!'

«Bu evin etrafındaki tavafın başlangıcına gelince Allah Teala birgün meleklerle şöyle dedi : «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım (KK. 2/30). Melekler cevaben ey Allahımız bizim dışımızda, orayı ifsad eden ve orada kan döken, üstelik birbirine karşı kıskançlık ve kin besleyip isyan edenlerden bir halife mi? Ya Rabbi bu halifeyi bizden tayin et! Zira biz orada fesat çıkarmaz, birbirimize buğz etmez, kin beslemez ve isyan etmeyiz. Aksine biz seni hamd ile tesbih ve takdis ederiz. Bundan başka sana itaat eder, isyan etmeyiz (bkz. KK. 2/30 v.d.). Allah Teala şöyle cevap verdi : «Şüphesiz ben sizin bilmediğinizi bilirim.» (KK. 2/30 v.d.). Melekler söylediklerinin aziz ve hakim olan rablarına karşı gelmek olduğunu ve Allah'ın söylediklerine kızdığını düşündüler. Arş-ı Alanın altında sığınak aradılar. Başlarını kaldırarak Allah'ın azabından korkup ağladılar. Tazarruda bulunarak (Allah'ın birliğini tanıdıklarını belirtmek üzere) şahadet parmaklarını kaldırdılar. Arş-ı Alanın etrafını üç saat süreyle tavaf ettiler. O vakit Allah Teala onlara baktı ve rahmetini onlar üzerine indirdi. Sonra Allah Teala, Arş-ı Alanın altına kırmızı yakut işlemeli dört zümrüt sütunlu bir ev yerleştirdi. Bu evi de «ed-Dare» diye isimlendirdi. Sonra «Bu evin etrafında dönünüz, Arş-ı Alayı terkediniz» dedi. Ravi devam ediyor. «Melekler bu evi tavaf etmeye başladılar ve Arş-ı Alanın yanından uzaklaştılar. Bu onlara Arş-ı Aladan daha kolay geldi. İşte Allah Teala'nın zikrettiği (KK. 52/4) Beytulmamur budur. Hergün buraya yetmiş bin melek girer de bir daha girmek için onlara sıra gelmez. (Bu bize ibadet eden meleklerin sayısını göstermektedir.) Sonra Allah bazı melekleri «Bana bu evin (Beytülmamur) yeryüzünde bir benzerini yapınız» diye gönderdi. Ayrıca Allah yeryüzünde bulunan bu yaratıklarına semavi varlıkların Beytülmamurun etrafında tavaf ettikleri gibi bu evi (Kabe) tavaf etmelerini emretti.» Bu izahat sonunda muhatabı (Suriyeli) şu cevabı verdi : «Ey Peygamber torunu sen gerçeği söyledin. Aynen böyle olmuştur». (A.e. s. 4-5).

d. İbn Abbas şöyle nakletmektedir : «Allah Teala Hz. Adem'i cennetten yeryüzüne indirince (Hz. Adem o kadar büyüktü ki) ayakları yerde olduğu halde başı göğe ulaşıyordu ve Kabe o vakit bir sandal gibi sallanıp duruyordu». İbn Abbas ilave

hacetmesini emretti. Hz. Adem burada cennetten çıkarılışından beri kaybetmiş olduğu eşi Hz. Havva'yı da bularak ikinci bir sevinci tattı.

ediyor : «Allah Hz. Adem'in boyunu 60 arşın (coudée) oluncaya kadar kısalttı. Hz. Adem o vakit şikayet etti : Ya Rabbi bu nasıl olur, ben artık meleklerin sesini işitip varlıklarını hissedemiyorum. Allah şöyle cevap verdi : Bu senin günahın sebebiyledir. Şimdi git benim için bir ev inşa et! Meleklerin Arşın etrafında yaptıkları gibi beni hatırlayarak onun etrafını tavaf et!» Ravi devam ediyor : «Hz. Adem yaya olarak ilerledi. O geçerken arazi ve çöller o şekilde kıvrılıyorlardı ki Hz. Adem bir adımda bütün bir çölü, hatta deniz ve dereleri geçiyordu. Bunların herbirisi rahatlamak için Hz. Adem'in kendileri üzerine basmasını istiyordu. Zira onun ayağını bastığı her yer mamur ve bereketli bir yer oluyordu. Böylece Hz. Adem Mekke'ye vardı ve mukaddes evi inşa etti. Cebraîl A. S. kanatlarını vurup sağlam bir zemine gelinceye kadar toprağı kazdı. Diğer melekler de büyük taşları hazır ettiler. Bunların her biri otuz kişinin kumıldatamayacağı kadar büyüktü. Hz. Adem beş dağdan gelen taşlarla beytullahı inşa etti. Bu beş dağ Lübnan dağı, Zeytun dağı, Sina dağı, Ağrı dağı ve Hz. Peygamberin Mekke'de ilk vahyi aldığı Hira dağıdır. Böylece Kabe yeryüzündeki tam şeklini almış oldu. Ravi İbn Abbas ilave ediyor : Beytullahı ilk defa inşa eden ve onu ilk tavaf eden Hz. Adem oldu. Bu Allah'ın ceza ve gadab olarak gönderdiği tufana kadar devam etti. Tufan Hz. Adem'in soluğunun (nefesinin) ulaştığı yerlere kadar uzandı. Ravi şunu tasrih ediyor : Tufan Hind'e ve Sind'e (Parkistanda bir bölge) dokunmadı. Sonra ravi devam ediyor : Kabe'nin yeri tufanla silinip kayboldu. Ta ki Allah Teala Kabe'nin direklerini diken ve hudutlarını tesbit eden Hz. İbrahimle İsmail'i gönderinceye kadar. Kureyşliler (Hz. Peygamberin kabilesi) Kabeyi daha sonra tekrar inşa ettiler. Bu ev gökteki Beytül-Mamur'un tam altında bulunmaktadır. Öyle ki bu Beytül-Mamur düşecek olsa tam Kabe'nin üzerine düşerdi (A.e. s. 7).

e. Vehbü'bn Münebbih nakletmektedir : Allah Teala Hz. Adem'in tövbesini kabul edince ona Mekke'ye gitmesini emretti. Hz. Adem geçerken arazi ve sahralar o şekilde katlanıyordu ki Hz. Adem bütün bir sahrayı tek bir adımda katedebiliyordu. Ayağını koyduğu her yer istisnasız verimli bir yer oluyordu. Böylece Hz. Adem Mekke'ye ulaştı. Hz. Adem daha önce günahının büyüklüğüne o kadar çok ağlamış ve üzülmişti ki melekler ona acıdılar ve üzüntü ve ağlamasına ortak oldular. Allah Teala Hz. Adem'i teselli için ona cennet çadırlarından bir çadır gönderdi. O da bu çadırı Kabe'nin bulunduğu Mekke'ye dikti. Tabi bu, Kabe'nin yapılmasından önceye rastlamaktadır. Bu semavi çadır cennet yakutlarından kırmızı yakuttan* yapılmıştı. İçinde cennet altınından yapılmış otuz kandil vardı ki bunlar etrafa cennet ışığı saçılmaktaydılar. Kabenin köşesindeki Hacerü'l-Elved işte bu çadırı beraber indirilmiştir. O anda bu taş cennet pırlantalarından beyaz bir elmadı. Üzerine oturan Hz. Adem'e sandalye vafizesini görüyordu. Hz. Adem Mekke'ye gelince melekler bu semavi çadırın etrafında nöbet tutup o zaman yeryüzünün sakinleri olan cin ve şeytanları kovarak muhafızlık etmeye başladılar. Bunların (cin ve şeytanların) cennete aid olan bir şeye bakmamaları gerekirdi. Zira cennete ait olan bir şeyi gören cennete girmeye hak kazanmaktaydı. Bu zamanlar dünya kir ve günahlardan arı ve saf idi. Çünkü henüz hiç kan akmamış, hiç günah işlenmemişti. İşte bu yüzden Allah meleklerin

* *İncil* Yuhanna'nın Vahyi, Yeni Kudüs bölümüyle büyük bir benzerlik arz etmektedir. bkz. Yuhanna'nın Vahyi, XXI, 9-27 XXII, 1-5.

Bu ilk insan çifti Mekke civarındaki Arafat'ta² buluştular. Melekler Hz. Adem'i Mekke'de karşılayıp ondan bin hacc-ı mebrur yapmasını istediler ve kendilerinin de onun yaratılışından ikibin yıl önce buraya hac için gelmiş olduklarını belirttiler. Beytullahın etrafındaki haram (mukaddes) bölgenin hudutlarını çizen işte bu meleklerdir.

Hız. Adem'in Cennetten getirdiği eşyalar arasında kıymetli ve parlak bir taş da bulunuyordu ki Hız. Adem onu Beytullahın duvarlarından birine yerleştirdi. Ne var ki günahkarların dokunması yavaş yavaş onun parlaklığını giderdi ve nihayet bu parlak taş simsiyah hale geldi.

ikametgahı olarak burayı seçmişti. Burada onlar semada olduğu gibi gece gündüz fasulasız Allah'ı tesbih etmekteydiler. İşte bu melekler sınır taşları dikilmiş bulunan mukaddes mahallin etrafını çevirdiler. Meleklerin önlerinde mukaddes topraklar aralarında da diğer topraklar vardı. Cin ve şeytanlardan hiçbirisi bu melekler kordonunu aşamıyordu. Meleklerin bu şekilde yerleşmeleri sebebiyledir ki mukaddes topraklar bugüne kadar kudsiyetini muhafaza etmiştir. Meleklerin dikilmiş oldukları bu yerlere şimdi sınır taşları dikilmiş bulunmaktadır. Hız. Havva'nın da bu topraklara girmesi ve Hız. Adem'in çadırını görmesi yasaktı. Bu onun cennette irtikab ettiği günah sebebiyleydi. Gerçekten de Hız. Havva ölümüne kadar bu çadırı hiç görmedi**. Hız. Adem karısını görmek ve onunla bir araya gelmek istediği vakit mukaddes topraklar haricine çıkıyordu. Hız. Adem'in çadırı ölümüne kadar yeryüzünde kaldı. Daha sonra Allah Teala onu göğe kaldırdı. Hız. Adem'den sonra oğulları bu çadırın yerine taş ve topraktan bir ev inşa ettiler. Onlar ve onlardan sonra gelenler Hız. Nuh zamanına kadar daima burada oturdular. Hız. Nuh zamanında bu ev yıkıldı ve hatta yeri dahi unutuldu. Allah Teala Hız. İbrahim'i peygamber olarak gönderince o bu evin temellerini aradı. Mekke'ye gelince Allah Teala ilk evin yerini bir bulutun bu mahalli gölgelendirmesiyle Hız. İbrahim'e gösterdi. Hız. İbrahim'i gölgelendiren ve ona temellerin yerini gösteren bu bulut hiç yerinden kıpırdamadı. Bu durum Hız. İbrahim'in duvarları bir adam boyu yükseltmesine kadar devam etti. İşte ancak bundan sonra bulut buradan uzaklaştı. Allah Teala'nın şu sözü bunu ima etmektedir. «Ve İbrahim'e beytullah'ın yerini hazırladığımız zaman» KK. 22/26. Burada Hız. İbrahim'e Kabe'nin temellerini göstermek için bu mahal üzerinde hareketsiz duran bulut kastedilmektedir. Hız. İbrahim'in bu evi tamamlamasından sonra burası Allah'ın lütfuyla daima meskun mahal olarak devam etmiştir (A.e. s. 7-9).

f. İbn Abbas nekletmektedir: Allah Hız. Adem'i dünyaya indirince onu bu mukaddes mevki üzerine indirdi. Bu ev bir sandal gibi sallanıyordu. Sonra Allah o zaman son derece beyaz ve parlak olan Hacretü'l-esved'i indirdi. Hız. Adem bu taşı aldı ve muhafaza etti. Ve ona şöyle dendi : «Ey Adem yürü!» O da yürüdü. İşte böylece Hind ve Sind (Pakistan'da bir bölge)'de bulundu. Oralarda Allah'ın istediği kadar ikamet etti. Sonra Hız. Adem bu taşın hasretine düştü. O vakit ona dendi ki «Hac yap.» O da yaptı. Melekler de «haccın mebrur olsun, senden iki bin yıl önce biz de bu evin etrafında hac yaptık» diye tebrik ederek onu karşıladılar (A. e. s. 7).

2. Taberi, *Tarih*, 1, 120

** İslâmî anlayışa zıt tamamen israiliyata dayalı bir tafsilat. Burada Hız. Peygamberin şu sözü hatırlanmalıdır. «Cennet annelerin ayakları altındadır».

Bazıları da şöyle demektedirler : Hz. Nuh zamanında vukubulan tufan sırasında Allah Teala Kabe'yi göğe kaldırdı³ ve Kabe orada muhafaza edildi. Diğer bazıları ise bu göğe kaldırılma hadisesinin Hz. Adem'in vefatından önceye rastladığını söylemektedirler. Onlara göre, Hz. Adem'in oğulları aynı dinî gaye için bir başka ev inşa ettiler. İşte tufanda sular altında kalan bu ikinci evdir. Fakat hepsi de şunda müttefiktirler ki Hz. Nuh'un gemisi Ağrı dağının Cudi tepesi üzerine konmadan önce, kırk gün müddetle Kabe'nin bulunduğu mevki etrafında dönüp durmuştur.

Şunu belirtmek gerekir ki bütün bu malumat İslâmı kabul etmiş bulunan Yahudilerin verdiği bilgilere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetlerden hiçbirisi ne Kuran-ı Kerimde ve ne de Hz. Peygamberin hadislerinde mevcuttur.

İslâm öncesi devirlerdeki durum

Hz. İbrahim Devri

Büyük peygamber Hz. İbrahim Allah'ı herşeyden çok sevdiğini söylemekteydi. Allah Teala da imtihan için⁴ ondan ihtiyarlık çağlarında doğmuş bulunan biricik oğlundan ayrılmasını istedi. Bu sırada Hz. İbrahim Filistin'de bulunmaktaydı. Bunun üzerine Hz. İbrahim oğlunu ve karısını yurdundan uzağa çöle götürdü, Bir çok kereler durmayı istediye de Allah onun fasılasız yola devam etmesini istedi. Ta ki istikbalde üzerinde Mekke'nin kurulacağı çorak bir vadiye gelinceye kadar. Hz. İbrahim, ailesini ve çocuğunu burada bırakma emrini alınca dehşete düştüyse de tereddüt etmeden emredileni yerine getirdi ve Filistin'e ikinci karısının yanına döndü. Bununla beraber ilahî imtihan henüz bitmemişti.

Kısa zamanda yanlarındaki yiyecek ve içecekler tükenmiş ve yavruca kurak çölde susuzluktan ağlamaya başlamıştı. Annesi Hz. Hacer civarda bir su izi bulunup bulunmadığına bakmak için küçük bir tepeye (Safa tepesi) çıktı. Hiç bir şey göremeyince bu defa aksi istikametteki bir diğer tepeye (Merve tepesi) çıkmak istedi. Hz. Hacer Safa'dan Merve'ye ve Merve'den Safa'ya her gidiş gelişinde gelip oğlunu görüyordu. Bu koşuşma asla ye'se düşmüyen bir analık sevgisiyle aralıksız yedi

3. A. e. s. 133

4. Bkz. KK. 2/124-129

defa tekrarlandı. Nihayet neticesiz yedinci koşuşmanın akabinde çocuğuna yaklaştığında Hz. Hacer, susuzluktan ağlayarak durmadan topuklarıyla toprağı eşeleyen oğlunun ayakları dibinde bir kaynağın fışkırdığını gördü. Bu kıymetli su damlalarının kumlar arasında kaybolmasından korkarak kaynağın etrafını bir duvarla çevirdi ve böylece bu kaynak zemzem kuyusu oldu. Allah Teala Hz. İbrahim'in ailesine bahsettiği nimetlerine ilave olarak buraya bir de göçebe kabile gönderdi. Suyu görünce göçebeler Hz. Hacer'den buraya yerleşmek müstesinesini istediler. Şükranlarının bir ifadesi olarak da onun ve çocuğunun bakımını üzerlerine almayı kabul ettiler.

Bir kaç sene sonra Hz. İbrahim karısı ile oğlunu görmeye geldi. O vakit Allah Teala ona şöyle dedi : «Bizi sevdiğini söylediğinde sen (ey İbrahim) gerçekten samimi isen oğlunu kurban et.» Kuran-ı Kerime göre⁵ bu emir Hz. İbrahim'e rüyada vahyedilmişti. Hz. İbrahim oğlunun fikrini sordu. Oğlu şu cevabı verdi : «Memnuniyetle; Allah'ın emrettiğini yap!» Hz. İbrahim oğlunu yakınlarındaki Mina'ya götürüp kurban etmeye karar verdi. Bu sırada Şeytan önce Hz. İbrahim'e gelip onu caydırmaya teşebbüs etti. Hz. İbrahim taş atarak Şeytan'ı kovdu. Sonra o Hz. Hacer'e geldi ve bu işe onun mani olmasını istedi. O da aynı şekilde Şeytan'ı taşla kovdu. Bu defa Şeytan küçük çocuğa yönelip ona kurban olmayı reddetmesini öğütledi. Ondan da taşla mukabele gördü⁶. Bundan sonra Hz. İbrahim önce kendi gözlerini bir bezle bağladı ve sonra oğlunu yere yatırarak çok sakin bir şekilde bıçağı boynuna sürüverdi. Gözlerinin bağını gözdüğünde bir de gördü ki oğlu sapaşağlamdır ve kendisi bir koyunu boğazlamaktadır. Gerçekte ise Allah Teala Hz. İbrahim'in sevgisinde samimi olduğunu görünce Cebrail A.S.'a bıçağın altındaki Hz. İsmail'i gökten inen bir koyunla değiştirmesini emretmişti. Allah⁷ Hz. İbrahim ve soyundan gelenlerin şükran-ı nimet olarak bu kurbanı bundan böyle devamlı kesmelerini emretti.

Tevrat'a⁸ göre Hz. İbrahim'in burada sözkonusu olan oğlunun Hz. İshak olduğu bilinmektedir. Fakat İslamî kaynaklar⁹ yalnız Hz. İsmail'den bahsederler. Kuran-ı Kerim¹⁰ Hz. İshak'ın doğuşunun bu büyük imtihandan sonra Hz. İbrahim'e verilen ilahî bir mükafat olduğunu söylemek-

5. KK. 37/102

6. Betnuni, *Rihle* s. 190-191

7. KK. 37/107-108

8. *Tekvin*, XXII, 1-18

9. Bkz İbn Kesir, *Tefsir*, IV/14-19

10. KK. 37/112

tedir. Bu mevzuu geçerken şunu da hatırlatalım ki Tevrat'a¹¹ göre daima ilk oğulun kurban edilmesi gerekmektedir. Burada ise ilk oğul Hz. İsmaildir.

Bu imtihandan Mekke'ye dönüşte Hz. İbrahim'le İsmail eski Beytullahın yerine Kabe'yi inşa ettiler. (Kabe¹² kelimesi hem yuvarlak hem de

11. *Çıkış*, XIII/ 1, 11-15; XXII/28-29; XXXIV/19-20; Sayılar III/40-51 v.s. Bkz. René Dusaud, *les Sacrifices Humains chez les Cananéens d'Après les Fouilles Récentes*, Paris 1910, s. 19 «Kurban edilen çocukların yaşlarının bir haftayı geçmediği Gezer küplerindeki cesetlerle ortaya çıkmıştır.» Bu yazara göre bundan başka İncilde'ki çocukların fiilen kurban edilmeleri yerine fidye verilmeleri esası daha sonraki devre ait bir reformdur.

12. el-Kabe Mekke'deki mabedin adıdır. Diğer isimleri arasında beytullah (Allah'ın evi) da vardır. Kabe kelimesi mabed manasında İslam öncesi arapçada da vardır. Ona çeşitli bölgelerle ilgili metinlerde rastlanmaktadır.

Önden bahsetmeden önce çeşitli sami lisanlarda bu kelimeyi araştırmak münasib olur. M. T. Fahd'ın lütufkar bildirmelerine göre Kabe kelimesi ne Süryanice'de ne Ermenice'de ne İbranice ve ne de Asur-Babil dillerinde bulunmaktadır. Ona sadece güney Arapların lisanında ve daha ziyade erkeklere has isimler içerisinde rastlanmaktadır. O halde Mekke'deki bir mabedin özel ismi olarak Kabe kelimesi sonraki bir devre, mesela Yemenli Huzaluların Mekke'ye hakim oldukları bir devre ait olabilir.

Arapçaya gelince bu kök hepsi de hala yaşayan bir çok manaları olduğuna göre çok yaygın olmalıdır. Etimolojik olarak bu kelime, *Tacü'l-Arus*'un açık olarak belirttiği gibi aynı zamanda hem yuvarlak hem de kare olma manalarına gelir bkz. K.A.B. Kabe'nin şeklinin bu çift manaya uygun olarak bir parçasının küp şeklinde diğerinin de yarım daire şeklinde olması manalıdır. Lügatlar bu kelimenin, kare şeklinde bir ev, oda, bir evin üst katı manalarına da geldiği söylenmektedir. (Aynı zamanda topuk kemiği manalarına da gelir. Topuk kemiği bir çıkıntı, bir yükseklik meydana getirince bunun üst kat manasında niçin kullanıldığı aşikar olmaktadır.) O halde Kabe etimolojik olarak yüksek bir oda, daha dar bir mana ile de dini bir mabet manalarına gelir.

Mekke'nin dışındaki bölgeler için Hemedani (bkz el-İktil, VII/67) şunu zikretmektedir : Gatafanlılarda da Zalimü'bn Sa'di'bn Rabia tarafından inşa edilen bir Kabe vardı. Bin gün Züheyrü'bn Cenah el-Kelbi buraya bir sefer tertip etti ve burayı yıktı. Daha sonra Hz Peygamber bu hadise hakkında şöyle diyecektir : «Cahiliye devri işleri içerisinde hiç bir iş Züheyrü'bn Cenah'ınki kadar İslama uygun değildir.» Bundan başka Araplarda Necran'da bir Kabe, İyad-kabilesinde Sinda'da da (modern Kufe'nin yanında) bir kabe vardı.

Yakut'un *Mu'cemül-Buldan*'ına göre (bkz Uzza md.) Gatafanlıların kabesi Mekke'nin kuzey doğusunda 9 mil mesafedeki Nahle yakınında bulunan Uzza mabedinden başka bir şey değildir. Burada diğer teferruat arasında mukaddes kabul edilen Samura isimli üç ağaçtan bahsedilmektedir.

Kabeyle alakalı bir malumat da şudur : Bilindiği gibi Necran (Kuzey Yemen'de, Yemen Suudi Arabistan sınırındadır) hristiyan tesiri altında kalmıştı. Bu bölgenin Habeş istilasına maruz kalmasında sonra vali Ebrehe burada büyük bir kilise inşa ettirmişti. Muhtemeldir ki bu kilise oradaki eski putperest bir mabedin yerine inşa

kare manalarına gelir. Kabe de hem yuvarlaktır hem de kare. Bu durum

edilmiştir. Zira Hıristiyanların başka milletlerin mabetlerini kilise haline getirmeleri hiç de nadir değildir. Ebrehe (Araplar Kalis derler) tarafından inşa ettirilen bu meşhur kilisede dekorasyonun diğer şeyler arasında ağaçtan iki muazzam direği de ihtiva ettiğini müşhede etmek lüzumsuz değildir. Bu direklerden birisi Kueyb (60 arşın yüksekliğinde idi) diğeri de Küeybin dişisi ismini taşıyordu. (bkz. Süheyli, Ravd, 1/41). Kabe kelimesinin kökü burada da karşımıza çıkmaktadır.

Sindad'daki kabe bazı şüpheler celbetmektedir. Şair A'sa el-Esved b. Ya'fur'un bir şiirinin bir rivayetinde bu mabet Zülkabat (Kabelerin sahibi) diye geçmektedir. Burada bu kelime açıkça katlar veya odalar manalarına gelmektedir, yoksa bütün bir mabet manasına değil.

Buharî (*Sahih*, 64, 62 no: 1, 2, 3) Hemedani (yukarda zikredildi) tarafından zikredilmeyen bir başka kabeden bahsetmekte ve şöyle demektedir: Yemen'deki Maziçlilerin belirli putlarının bulunduğu mabet bir ayırım yapmaksızın Zül-Hülase, Kabe Yemaniye (güneye ait) ve Kabe şamiye (kuzeye ait kabe) diye isimlendirilmekteydi. Hz Peygamber bir birlik göndererek burayı yıktırmıştır.

İslam öncesi Arabistan'ının kabe ismini taşımayan büyük putperest mabetlerine gelince her ne kadar mühim ve kabeye benzer olsalar da zannediyorum ki bunlar üzerinde uzun uzadıya durmak ihtiyacında değiliz. Fakat mesele belki şöylece ortaya konabilir. İslamdan önce Mekke'deki mabet neden diğer bütün mabetlerden üstün kabul edilmiştir? Bu onun Arabistan'daki en eski mabet oluşu yüzünden midir? (Kur'an-ı Kerim 3/96), Mekke'deki mabedin insanlar için yapılmış ilk beyt (beytullah: Allah'ın evi) olduğunda ısrar eder). Yoksa bu onun koruyucularının (sakinlerinin) itibarlarının bir neticesi midir? (Mekkeliler bütün Arabistan'ın iktisadî hayatına hakim olunca - bkz. benim les Melanges Massignon'daki el-İlaf isimli makalem- şehirlerini bütün Arabistan'ın iktisadî merkezi durumuna getirdiler. Ve aynı şekilde şehir mabetleri de bütün Arap yarımadasında oturanlar için başlıca mabet durumuna geldi). Yoksa Kabe daha alt derecedeki bir mahalli tanrının değil de en yüce tanrının Allah'ın evi olduğu için mi? Hangisi olursa olsun arap kaynakları Mekke'deki hacca İslam öncesi Arabistan'ındaki diğer bütün haclara üstün olduğuna mütefiktirler. Bir tek hadiseyi zikredeceğim : Hicretten üç sene önce, Hz. Peygamber artık kendisine düşman olmuş bulunan doğduğu şehrin dışında bir sığınak aradığında sırayla onbeş hacı gurubuna baş vurdu. Biz orada yarımadanın dört köşesinden gelmiş insanlar görmekteyiz (bkz. İbn Hişam, Siyer, 281 v.d.).

Bundan başka aşağıdaki metinler düşünen kimselere toplu bir fikir vermektedir :

a. Öyle görünüyor ki eski Mısırlılar Hicazı «mukaddes topraklar» diye isimlendiriyorlardı (Betnuni, *Ruhle*, 113).

b. Mesudi (*Mürucu'z-Zehab*, IV, 43-44, 47) nakletmektedir ki Sabiiler mukaddes ev (Kabe)'in önceleri Satürn'e ait bir mebat olduğunu ve Kabe nice asırları şayet devamlı bir hürmetle çevrili olarak geçirmişse bunu Satürn'ün himayesine borçlu olduğunu iddia etmektedirler. Çünkü onun nüfuzu altına giren herşey artık ne eksilebilir ne de telef olabilir, bilakis hürmet görür demektirler. (Sabii) putperestlerin dediklerine göre Kabe yıldızların, yani güneş ay ve diğer 5 yıldızın himayesinde bulunan yedi mabetten biridir.

c. Hindli Brahmanlar da ileri sürerler ki Tanrı Siva ve eşi Kapot Eşvera Ka-

mutasavvıfları¹³ kendilerine has yorum ve izahlarla Kabe'yi insan kalbiyle makayese etmeye götürmüştür). Hz. Adem'in Cennetten getirdiği Hacerü'l-Esved o vakit civardaki bir mağarada bulunuyordu. Bu taş Hz. İbrahim'e seslenerek kendisini tanıttı. Hz. İbrahim de onu tavafın başlangıç noktası olmak üzere Kabenin bir köşesine yerleştirdi. Hacerü'l-Esved aynı zamanda Allah'la kul arasında üzerine el konarak ve hürmeten öpülerek yapılan bir akdin (biy'a) sembolüdür. Duvarlar yükselmeye başlayınca Hz. İbrahim inşaata devam edebilmek için yekpare bir taşın üzerine çıkmak zorunda kaldı ve ayağı bu taşta bir iz bıraktı. Bugün bu taş (makam-ı İbrahim), hala oradadır. Bazen Hz. İbrahim'in bıraktığı yerde, Kabe'nin kapısının sağında duvarın kenarında muhafaza edilmiştir, bazen de sel baskını endişesiyle bizzat Kabe'nin içinde. Şimdi ise Kabe'nin karşısında hususi bir bölmede muhafaza edilmektedir. Bu taş üzerinde el-Fakihî¹⁴ tarafından ortaya çıkarılan fakat zamanla hemen hemen okunmaz hale gelen bir yazı bulunmaktadır. Burada yer alan işaretlerden bazıları Himyerî veya İbranî harflere benzemektedir. Bundan başka Hz. İbrahim'in Kabe'nin duvarlarını örerken harç yapmak maksadıyla Kabe'nin zemininde kazdığı toprağın izi bugüne kadar gelmiştir.

Hız. İbrahim Kabe'nin her yıl ziyaret edilmesini müesseseleştirdi ve idaresini oğlu Hz. İsmail'e verdi. Hacıların adaklarını atmaları için Kabe'nin içine bir de kuyu¹⁵ kazdılar. Sonra Hz. İbrahim Filistin'e döndü. Fakat birçok kereler hem hac hem de ailesini ziyaret için buraya geldi.

potesi ismi ve şekli altında Mekke'de oturmaktaydılar (bkz. Burton, *Personam Narrative of a pilgrimage*, 11, 174).

d. İrani Sasan ile Mekodanyalı Zülkarneyn'in Kabe ile olan münasebetlerine daha önce işaret etmiştik. Hıristiyanlara gelince Kabe'nin içindeki resimler arasında diğerleri meyanında Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsa ile birlikte bir portresinin de bulunduğu bilinmektedir (bkz. Azraki, *Ahbar Mekke*, s. 111, 112, 113).

13 Mesela bkz. İbn Arabi, *Fütuhât*, 72. fasıl hac hakkında (Mustafa Valsan'ın lütfakar mektupları bu kısmı temin etti).

14. Hind asıllı Mekkeli bilgin M. Abdülvehhab 1946 yılında bana şöyle demişti : Gençliğimde Osmanlılar zamanında makam-ı İbrahim'deki izin meydana getirdiği oyuğun suyunu, okumaya yeni başlayan çocuklara teberrüken içirmek için burası yikanırdı. İzler güçlükle görülebiliyordu. Yazıya gelince Abdülcelal en-Nedvi, Dozi ve diğer bilginler bunun muhtevasını yazdılar. Fakat modern vasıtalarla yeniden teşebbüs etmeye değer. el-Fakihî (s. 335) yazının görünen kısmını mümkün olduğu kadar aslına sadık bir şekilde kopya ettiğini söylemektedir. Dozy *Die Israeliten zu Mekke* s. 195-197 keza 155-160)Fakihî'nin el yazmasının tıpkı basımını vermekte ve tercümeye teşebbüs etmektedir. Ebu'l-Celal (Maarif Azamgarh isimli Hindistan'da nesredilen bir mecmuada) bu tercümeye itiraz etmekte ve tamamen bir başka tercüme vermektedir.

15. Azraki, s. 73

Huzâlılar Devri

Hz. İbrahim'den itibaren artık bütün peygamberler¹⁶ Kabe'yi ziyaret için gelmişlerdir. Bunların içerisinde Hz. Musa ve Harun da vardır. Arap kaynaklarının büyük bir kısmı¹⁷ meşhur hükümdar Zülkarneyn'in de Beytullah'a hürmet ve tazimlerini arzettiğini zikretmektedir. Burada sözkonusu olan Büyük İskenderse yunanca kaynaklar bu ziyaret hususunda bize bilgi vermemektedir. Ama onların susmaları da bu rivayeti reddetmek için kafi değildir. Zülkarneyn iki boynuzlu demektir. Çift boynuzlu süslü bir miğfer kullandıkları için Makedonyalıları Arapların zülkarneyn diye isimlendirmelerinden daha güzeli olamazdı. Çift boynuz İskender'in taptığı Ammon koçunun bir sembolüdür. Mısır'ın zaptedilmesinden sonra Hindistan'a doğru giderken İskender'in pekala Mekke'den geçmesi mümkündür. Esasen Kabe eski Yunan tarihçileri tarafından daha önce de bilinmekteydi¹⁸. Dikkate değer ki Kabe'ye yapılan adaklar hazinesi içerisinde kıymetli taşlarla süslenmiş çift boynuzlu ve orada muhafaza edilmekte olan belli başlı eşyalardan birisi olarak zikredilen bir koç başı da İslam öncesine kadar muhafaza edilmekteydi¹⁹. Süheyli'ye²⁰ göre Kabe'ye takdim edilen hediyeler arasında Sâsânî kralı Sâbur (m. 270 veya 272) veya onun atası Sâsân'a atfedilenler de bulunmaktaydı.

Hz. İbrahim'den sonra birçok nesiller geçti. Daha sonra Huzâa²¹ kabilesinden Yemenli göçebeler Mekke'yi zapdettiler ve eski sakinlerini (Amalika'nın kolları İyad, Katura, Cürhüm) kovdular. Cürhümiler Mekke'yi terkederken zemzem kuyusunun izlerini ihtimamla sildikleri gibi Hacerü'l-Esved'i sakladılar. Fakat bir Huzâalı kadın bu son hadiseye şahit oldu ve bundan istifade etmek istedi. İsmailîler harp esnasında tarafsız kaldıkları için galipler onlara dokunmadılar. Fakat Cürhümilerin sakladıkları yerden bulup çıkardıkları mukaddes Hacerü'l-Esved'i vere-

16. A. e. s. 38-39; Taberi, *Tarih*, I/122

17. İbn Hişam, *Tican*, s. 85; Aynî *Şerhu'l-Buhari*, VII/365; Azrakî, s. 30; İbn Kesir, *Tefsir*, 1/179.

18. P. Ex Ptolémée, *Geografia kit.* VI kısım 7 s. 37 ona daha ziyade mabed, Allah'a yakınlaşma yeri manasını ifade eden Macoraba ismini vermektedir (bkz. Hitti, *History of the Arabs*, s. 103).

19. Azrakî, s. 111 v.d. Ebu Davud, *Sünen*, 11/95.

20. *Ravdi'l-Unuf*, 1, 97

21. İsbahani, *Ağani*, XIII/10

rek İsmailîlerden Kabe'nin nezaretinin bundan böyle kendilerine ait olması imtiyazını aldılar. Arap tarihçilerinin rivayetlerine göre²² Huzâalîlerin hakimiyeti beş asır sürmüştür.

Hız. Peygamberin beşinci batında dedesi olan Kusay - büyük bir ihtimalle Bizans İmparatorluğunun kurucusu I. Teodos'un (ö. 395) muasırı - Huzâalîlerin büyük reisi Huleyl'in kızı Hubba ile evlendi²³. Kayınpederinin ölümü üzerinel de Kabe'nin anahtarlarını kayınbiraderinden satın aldı. Böylece Kabe muhafızlığı tekrar İsmailîlere geçmiş oldu²⁴. Daha sonra Kusay bu vazifeyi oğlu Abduddar'a (manası Beytullah'ın kulu) verdi. O zamandan beri bu vazife, hiç el değıştirmemiş, babadan oğula aynı aile bunu bugüne kadar ifa etmiştir.

Putperestlik Huzâalîler devrinde başlamıştı²⁵. Bu kabilenin reisi Amr b. Luhey (takriben Kusay'dan beş nesil önce) Moab ülkesinden Hubel putunu getirmiş ve Kabe'nin içindeki adak kuyusunun üzerine yerleştirmişti. Rivayete göre Amr, cinlerin delaletiyle Nuh kavminin tufandan önce taptığı putları keşfedip bunları Arap kabileleri²⁶ arasında dağıttı. Haccın erkanından biri olan Mina'ya yedi put²⁷ yerleştirdi (Yedi gezegene veya haftanın yedi gününe uygun olarak). Esasen daha Cürhümîler devrinde Safa ve Merve tepelerine günahkarlara bir ikaz olmak üzere Nâile ve İsaf'ın heykelleri yerleştirilmişti. (Burada Kabe'nin kudsiyetine tecavüz ettikleri için Allah tarafından taşlaştırılan bir çift söz-konusudur). Huzâalî Amr'ubn Luhey aynı şekilde bu İsaf ve Nâile'yi de tanrı olarak kabul etti ve bunları Kabe'nin önüne yerleştirip burayı kurbanların kesilme yeri olarak tesbit etti²⁸. (Garip bir tesadüf eseri bu iki put Zemzem kuyusu²⁹ üzerinde bulunuyordu. Bu kuyu ancak bir kaç asır sonra Peygamberimizin büyük babası Abdulmuttalib zamanında ortaya çıkarıldı. Rüya delaletiyle burayı bulan Abdulmuttalib buradaki kıymetli adakları da keşfetti ve tabiatıyla bunların sahibi ve mukaddes zemzem kuyusunun muhafızı oldu).

22. Azrakî, s. 59

23. İbn Hişam, *Sire*, s. 79 v.d.

24. Belazürî, *Ensab*, 1, 49 v.d. (Kahire baskısı).

25. İbn Hişam, *Sire* s. 50-51; Süheyli, *Ravd*, 1, 62; keza bkz. Yezdani *Armağan (Melange Şafi, Lahore)* daki Kabe mimarisi hakkında urduca makalesi

26. İbn Habîb, *Münammak* (Lucknov yazması) s. 260; Süheyli, *Ravd*, 1, 62-63

27. Azrakî, s. 402

28. Süheyli, 1, 64-65; İbn Hişam, *Sire* s. 54-98

29. İbn Hişam, *Sire*, s. 71

Hıristiyan İstilası

Habeşistan hıristiyanları Yemen'i zabdettikten sonra Arabistan'ın bütün sakinleri tarafından büyük hürmet gören Kabe'nin nüfuz ve itibarını kıskandılar ve Mekke'yi işgale geldiler. Beraberlerinde bir de fil getirdikleri için bu vakaya fil vakası ismi verilmiştir. Fakat çakıl taşları fırlatan mucizevi kuşlar tarafından bozguna uğratılıp yokedildiler³⁰. Kuşların gelmesinden az önce Abdulmuttalib (Hz. Muhammad'ın dedesi) habes askerlerinin gasbettiği develerini geri almak için istilacılarının reisinin yanına çıkmıştı. Reis ona :

«— Niçin benden mebedinizi istiladan vazgeçmemi istemiyorsunuz?» deyince sakin bir şekilde şu cevabı verdi :

«— Ben develeri isterim, çünkü onlar bana aittir. Mabedin bir sahibi var, onunla bizzat o meşgul olacaktır»³¹. İşte bu hadiseden iki ay sonra İslam peygamberi Hz. Muhammed doğdu.

İslâm Öncesinde Mekke

Mekke'de kiralık hiçbir zaman görülmemiştir; burada on üyeli bir meclis tarafından idare edilen oligarşik bir hükümet vardır. Bundan başka dört yabancı kabile reisi de dini hayatın (bilhassa haccın) idaresine iştirak etmektedirler. Hasılı bütün vazifelerin Mekke şehir devletinin şehir mebedi olan Kabe ile münasebeti vardır. (Mekke önceden de Ümmü'l-Kura : Şehirlerin Anası (dünyanın başşehri : metropol) olarak isimlendiriliyordu.

Kabileler ve vazifeleri şöyledir :

1. Hz. Muhammed'in kolu olan Haşimiler : Zemzem kuyusu ve Kabe eminliği
2. Benu Abdiddar : Kabenin ve şehir meclisinin (Darü'n-nedve) anahtarlarının muhafazası.
3. Benu Nevfel : Hacılara sarfedilmek üzere toplanan vergilerin idaresi.
4. Benu Mahzum : Merasim esnasında putu taşıyan atın dizgin ve tahtirevanının muhafazası.

30. KK. Sure : 105

31. Azrakî, s. 90-95, İbn Hişam, Sire s .29 v.d. Süheyli, 1, 49 v.d.

5. Benu Cümah : Fal oklarını muhafaza ederlerdi.

6. Benu Sehm : Kabe'ye yapılan adakları muhafaza ederler ve ceza davalarına bakarlardı.

7. Benu Teym : Borçlar hukuku alanında ödenmesi gereken tazminatın tayin ve takdiri.

8. Benu Esed : Meşura yani yüksek şehir meclis binasının muhafazası.

9. Benu Umeyye : Sancağın muhafazası ve ordunun kumandası.

10. Benu Adiy : Yabancı memleketlerle münasebetleri tanzim eden daimi elçilik ve vekillik.

Ayrıca bir mimar mühendis de Kabe'nin tamiriyle vazifelendirilmişti.

İdareye iştirak eden yabancılar arasında ise şunlar vardır :

1. Benu Kinane : Kullanılmakta olan kamerî takvime rağmen haccın daima aynı mevsime isabet etmesi için takvime yapılan ilave (Nesî) ve diğer takvim işleriyle meşgul olurlardı*.

2. Benu Gavs : Arafat'ta hacıları kontrol ederlerdi.

3. Benu Advan : Aynı işi Müzdelife'de yaparlardı.

4. Benu Murre bin Avf : Vazifesi bilinmiyor³².

İslam Öncesinde Hac

İslamın henüz ortaya çıktığı bir sırada³³ Allah'ın evi olan Kabe'ye yapılan hac, peutperest-müşrik geleneklerle birlikte, onlarla katışık olarak esasen mevcut bulunuyor ve daha o devirde bile umre ile hac birbirinden ayrı tutuluyordu. Umre için —ki muhtemelen senenin 7. ayı olan ve hurma mevsimine denk düşen Recep ayında yapılmaktadır— sadece Kabe'nin ziyareti ve Safa ile Merve arasında yedi defa koşma (sa'y) gerekmektedir. Hacda ise bunlardan başka Arafat, Müzdelife ve Mina'da vakfe yapmak ve kurban kesmek gerekiyordu. Bu büyük hac Zilhicce ayında yapılıyordu. (Bu tam manasıyla hac ayıdır, senenin 12. ayı.) Bu fırsattan istifade edilerek putlar da ziyaret ediliyordu. Bu mevzuu geçerken şunu da zikrederim ki Kabe şüphesiz haccın en önemli mevkii olmakla birlikte İslam öncesi Arabistan'ında yegane hac mevkii de de-

32 İbn Abd Rabbih, *el-İkd* (Bulak tabı) 11, 45-46; İbn Hişam, *Sire* s. 80; Taberi, *Tarih*, 1/1098; M. Hamidullah *Prophete de l'İslam*, s. 526 v.d.

33. İbn Habib, *Muhabbar*, s. 311

* İsmi işlemi için bkz. M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Ter. : S. Tuğ, İst. 1980 II/849 v.d.

ğildi. Benzer bazı tatbikatlar diğer bazı mabet ve tapınaklarda da görülmekteydi.

Hacılar önce Mekke'nin doğusunda, 15 km mesafede bulunan Arafat'ta toplanırlardı. Zilhiccenin 9. gününü burada geçirip akşamleyin buradan ayrılarak Mekke'ye doğru hareket ederler, fakat geceyi yolda Müzdelife'de (Buraya Cem' ve Muğammes de denirdi) geçirirlerdi. Ta Kusay zamanından beri Mekkeliler ve müttetikleri olan kabileler kendilerini imtiyazlı kabul edip Arafat'a gitmezler hacıları Müzdelife'de beklerlerdi³⁴. (Hz. Muhammed İslamdan önce bu imtiyazdan vazgeçip herkes gibi Arafat'a çıkmakla Mekkeliler putperest hamşerileri arasında büyük bir skandala(!) sebep olmuştu)³⁵. Bu imtiyazlı guruba zâhitler (Hums) denirdi. Zira bunlar bir defa ihrama girince artık ne tereyağı, ne peynirne süt ne de et yerler ve ne de yün çadırlarda otururlardı. Yalnızca kırmızı deri çadırlarda otururlardı³⁶.

Müzdelife'den bu defa Mekke'den 5 km uzaklıkta bulunan Mina'ya gidilir ve şeytan taşlanırdı³⁷. Bu maksatla dikilmiş üç sütun üzerine taşlar atarlardı. Sonra Mekke'ye dönülürdü. Her hac kafilesinin kendilerine mahsus hususiyetleri vardı. Mesela³⁸ Yemenli Benu Akk'lar Mekke yakınına geldiklerinde köleler arasından seçtikleri iki zenci çocuğu önce geçirirler, bir devenin üzerine çırılçıplak olarak bindirilmiş bu çocuklar zaman zaman vargüçleriyle bağırırlardı : «Biz Benû Akkın iki kargasıyız». Onların arkasına dizilmiş olan diğerleri de onlara şu şekilde eşlik ederlerdi : «Aklar kölen olarak sana geliyorlar. Onlar ki senin Yemenli abid kullarıdır. Bir kere daha hac yapalım, bütün güçlülere, bize saadet veren bütün güçlülere rağmen».

Kabenin etrafında yedi tavaf yapılıyordu. Fakat yine de orada cereyan edenler tam olarak bilinmiyor. Kur'an-ı Kerim³⁹ bu tatbikatlardan istihfafla şöyle bahseder : «Onların Beytullah yanındaki duaları ancak bir ıslık ve el çırpımadan ibarettir» (KK. 8/35). Fakihi⁴⁰ Kabe'nin yakınındaki Safa ile Merve tepeleri arasında yapılan yedi sa'y sırasında şöyle terennüm edildiğini nakletmektedir : «Bugün iki Merveteyn'i (yani Safa ile Merve'yi) birbirlerine vurmakla (Safa ile Merve arasında sa'y yap-

34. A. e. s. 236, 319

35. Buhari, *Sahih* 25 : 91; Süheylî, 1/135.

36. İbn Habîb, *Muhabbar* s. 178-181; Aynı müellif, *Munammak*, s. 95-97 (Lucknov yazması), Yakubi, *Tarih* I/297.

37. İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 319.

38. A.e. s. 313 bkz. el-Kelbi, *Asnam*, s.7.

39. K.K. 8/35.

40. Fakihi, *Ahbâr Ummü'l-Kurâ*, s. 3.

makla) gönlüm huzura ersin.» Sonra saçlar tıraş edilir ve hac tamamlanırdı ve tabi ihram da sona ererdi. İhramlı iken ne yıkanılır ne saç ve ne de tırnak kesilir sadece sık sık Lebbeyk (işte buyur geldim) denirdi⁴¹. Bu sözler ziyaret edilen puta ve muhtemelen ziyaret eden kabilelere göre değişmekteydi. Misal olarak şunları zikrederim :

1. İsaf putu için :* İşte huzuruna geldim, buyur, geldim işte tanrım! Senin şerikin yok, ancak (İsaf putunu kastederek) bir tek şerikin var. Sen onun ve onun sahip olduğu şeylerin de sahibisin!⁴².

2. Hubel putu için : İşte huzuruna geldim buyur, geldim işte tanrım! Biz doğurgan develeriz. Mızrakların sivri uçlarından bizi sen korudun. Bize verdiğin saadet sebebiyle insanlar bizi kıskanmakta, gıpta etmektedir⁴³.

Hacılar Mekke'de şehir sakinlerinin evlerinde ikamet ederler ve onlara buna karşılık bazı hediyeler verirlerdi. İslamdan önce Hz. Muhammed de⁴⁴ yabancılara bu şekilde misafirperverlik göstermekteydi. Bu yabancı hacılar Kabe'yi eski elbiseleri içerisinde tavaf edemezlerdi. Ya Mekkelilerden, şüphesiz bedeli mukabilinde elbiseler alırlar veya hiç kullanılmamış bir elbiseyle tavaf yaparlardı ki bu elbiseler de sonunda Kabe'nin önünde yavaş yavaş çürümeye terk edilirdi. Bu iki şıktan birini seçemiyen fakir veya cimri insanların bu menasiki —kadınlar müstesna— çırılçıplak yerine getirmeleri gerekirdi⁴⁵.

Daha bu devirde Kabe'nin etrafındaki harem hudutları tamamiyle tesbit edilmişti ki Mekke şehir devletinde 200 km² lik bir sahayı kaplamaktaydı. Burada her şey emniyette olurdu; adam öldürülmez, düş-

41 Lebbeyk kelimesi (masdarı telbiyedir) Ülebbike lebbeteyk cümlesinin yerini tutar (Davetine iki defa icabet ediyorum). Lebbeyk kelimesini şu şekilde tercüme etmek daha aslına sadık olurdu. «İki defa buyur ya Rabbî». Fakat biz uslubu hafifletmek için «buyur ya Rabbî» ile iktifa ettik.

42 İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 311; İbnü'l-Kelbî, *Asnam*, s. 7 Sayed Muazzam Hüseyin *The Talbiyat al-Jahiliyya*, Proceedings of the 9th All-India Oriental Conference, 1937, s. 361-369.

43 İbn Habîb, *Muhabbar*, s. 315.

44 A.e. s. 181.

45 Aynı müellif, *Mimammak*, Belezurî'nin notunda zikredilmiştir. *Ensâbü'l-Eşraf*, Kahire tabı, 1959, c. 1 s. 460-461.

* Büyük muhaddis ed-Darîmî (*Sünen*, Mukaddime, 1 nu : 3) şu vakayı nakletmektedir : «Bir köle şöyle anlatmaktadır : İslamdan önce efendim benim vasıtamla tanrılarına tereyağı ve süttten kurbanlar takdim ederdi. Ve eğer bu kurbanları gizlice yersem bu putların gadabıyla da beni tehdit ederdi. Halbuki ben bir gün bir köpek gördüm ki geliyor, yağı yalıyor, sütü içiyor, sonra da putlara yani İsaf ve Naile'ye çişini yapıyordu».

man bile olsa kimse taciz edilmez, hiçbir hayvan avlanılmaz, hatta ağaç bile kesilmezdi.

İslami Devir

İslam hac müessesesini islah edip, putperest ve hurafe teşkil eden tabbikatlardan temizleyerek kendisine maletti. Kur'an-ı Kerim⁴⁶ bu müesseseyi açıkça Hz. İbrahim'e isnad eder. Diğer bir ifadeyle İslamın yaptığı sadece sonradan karışan batıl itikatleri çıkarıp atmak olmuştur. Haccın tarihi görünüşünü anlatmaya biraz daha devam edelim.

Hz. Muhammed'in (S.A.S.) Hayatı

İslam peygamberi Hz. Muhammed 569 yılında Mekke'de doğdu. 40 yaşında Mekke yakınında bulunan Nur dağındaki Hira (araştırma) mağarasında itikafta iken bir Görüntü ile karşılaştı. Melek Cebrail ona Allah'ın kendisini peygamber olarak seçtiğini ve insanlığın islahıyla vazifelendirdiğini haber verdi. Çok çetin işkencelere maruz kaldığı 13 senelik ivazsız garazsız bir mücadelenin sonunda kendisine suikast tertib edildiği bir sırada hicret etmek mecburiyetinde kaldı. 622 de diğer müslüman muhacirlerle Medine'ye geldikten sonra cemiyeti, maddi ve manevi bakımdan ahenkli bir muvazene teşkil eden bir şehir devleti halinde teşkilatlandırdı. Hz. Peygamberin davet ettiği din, ilkgünden itibaren bütün insanlığa hitap ediyor, onları —putların, Allah'ın maddi sembollerinin ve diğer timsallerinin olmadığı— bir tek tanrıya inanmaya ve her yerde hâzır ve nâzır olan yüce Allah'la direkt temas kurabilmek için vasıtaları ortadan kaldırmaya davet ediyordu. İslam bir binaya benzetilirse denilebilirdi ki Allah'ın birliğini ikrar (şehadet) bu binanın damı, namaz,** zekât,*** oruç ve hiç değilse ömürde bir defa Beyrutullahı zi-

46 KK. 2, 124-9; 14/35-41 v.s.

** Salat kelimesi müslümanlar nezdinde ibadeti meydana getiren bir takım dahili ve harici hareketlerin bütününe ifade etmektedir. O, abdesti, niyet, dua ve kıraati ihtiva ettiği gibi, münasib vücut hareketlerini de (rûku, secde v.s.) ihtiva etmektedir. Namaz duruma göre 2, 3, 4 rekattan ibarettir. Rekat birbirini takip eden üç kısımdan ibarettir. Ayakta durmak (kıyam), elleri dizlere koyarak eğilmek (rûku) ve iki defa secde etmek. Bu birbirine bağlı hareketler esnasında çeşitli ayet ve dualar da okunur ve günün o vakti için dinen kaç rekat isteniyorsa o kadar kılınır. Değişen bu rekatlarda okunan sure ve ayetlerdir.

*** Zekat alelade bir sadaka olmaktan ziyade belirli zamanlarda, belirli nisbetlerde ve bir müeyyide altında devlete ödenen bir vergidir. Yalnız tasarruflardan değil,

yareti de dört ana direğidir. Kadın ve erkek herkes bu vazifelerle mükelleftir.

Namazın hacla oldukça yakın bir alakası vardır. Sanki o, kişinin bulunduğu noktada yaptığı bir hac, gerçek haccın küçük çapta bir benzeridir.

Hadis-i şerife göre⁴⁷ bu ilk görünüşünde Cebrail, Hz. Muhammed'e nasıl abdest alınıp nasıl namaz kılınacağını öğretmiştir. Hz. Muhammed o zamanlar Kabe'nin güneyinde bir mevki seçerek (namaz kılmak için) orada Kabe'ye doğru yöneliyordu. Böylece aynı zamanda hem Hz. İbrahim tarafından Mekke'de inşa edilen Beytullah'a hem de Hz. Süleyman tarafından Kudüs'te inşa edilen mabede yönelmiş oluyordu. Ne var ki bu her ikisine de yönelik Medine'de artık mümkün değildi. Medine'ye nisbetle Mekke ve Kudüs tamamiyle zıt istikametlerde bulunuyorlardı. Hicretten hemen sonra Hz. Muhammed Medine'de namazları Kudüs'e doğru dönerek kılmak için bir vahiy aldı. Fakat bir kaç ay sonra yeni bir vahiy Kabe'yi yeniden müslümanların namazlarında kible olarak tayin ve tesbit etti⁴⁸.

Hicretin 6. yılında (628) gelen ilahî vahiy, hala gayr-ı müslimlerin hakimiyeti altında bulunan Kabe'nin haccedilmesini farz kıldı. Bunun üzerine Hz. Muhammed 1400 müslümanı bu gaye ile Mekke'ye götürdü ise de mukaddes şehrin münkir hakimleri onun Mekke'ye girmesine müsaade etmediler. Fakat iki sene sonra şartlar öylesine değişti ki Mekke İslam'a sulhen bağlanıp, inkiyad etti. Böylece hicretin sekizinci senesinde müslümanlar serbestce haccedebildiler. Hz. Peygamberin iştirak etmeyip Medine'de kaldığı bu seneki hacda, hacılar arasında Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen münkirler de karışmıştı. Ertesi sene ise Hz. Peygamber Medine'den bir beyanname göndererek artık hiçbir münkirin Kabe'ye putperestliğini ifa maksadıyla yanaşamayacağını ilan etti. Ve Kabe bundan böyle vahdaniyet dininin ibadetlerine hasr ü tahsis edilmiş oldu. Hicretin 10. yılında Hz. Muhammed Mekke'ye giderek ilk ve son hac farızasını ifa etti. Haccın günümüze kadar değişmeyen kaide ve esaslarını tesbit etti. Bu vedâ haccında Hz. Peygamber memnuniyetle gördü ki İslam devletinin dört bir tarafından gelip Arafat'ta toplanan kadın ve

zirai mahsullerden, ticaret mallarından, sinai gelirlerden, sürülerden, çıkarılan madenlerden hasılı İslam hukukunun vergiye tabi tuttuğu her şeyden zekat verilir. Hz. Peygamber ve hülefa-yı raşidin devrinde İslam devleti müslümanlardan zekattan başka bir vergi almıyordu.

47 Belazuri, *Ensâb*, I/111 (Kahire tabı).

48 KK. 2/142-150.

erkek müslümanların sayısı 140 000 e ulaşmıştır. Yine gördü ki sıfırdan başlayan İslam devleti on sene içerisinde bu hac esnasında 3 milyon km² lik bir sahaya yayılmıştır. Hz. Peygamber Arafat'ta Cebelürrahme'nin en yüksek noktasından bütün müslümanlara İslamın getirdiği esasları özetleyen bir hutbe irad etti⁴⁹. Bu veda hutbesi hala her hac mevsiminde onun irad ettiği yerden (bir kişi tarafından) yüksek sesle okunmaktadır.

İslamî Değişiklikler

İslam öncesi devre nisbetle haccın aslî unsurlarında şu gibi değişiklikler vuku bulmuştur.

— Haccın aynı zamanda gayesi olan ruhî-manevî karakteri, bu menasikin ilk tesis edildiği devredeki saflığı içerisinde yeniden tesis edilmiştir.

— Putperestlik ve şirk kaldırılmıştır.

— Batıl itikatlar silinip atılmıştır.

— Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın bütün müminlere hac ferdi bir vazife olarak emredilmiştir. Bu öyle vazgeçilmez bir vazifedir ki bunu yerine getirmeden ölen kimseler için bunun vekaleten ifa edilmesi gerekir.

— Mükemmel ve düzenli bir hac menasiki tesis edilmiştir.

İstilah (Terminoloji)

Müslümanlar bu ziyaret için hac terimini kullanırlar. Bu arapça kelime lügatta yönelmek, hakim olmak, galip gelmek manalarına gelir. Gerçekten de insan Allah'ın evinin eşğine vararak O'na yönelir, kendini unutup vecd ve istiğrak duygusuyla Cenabı Hakka yakınlık hasıl edinceye kadar nefesine hakim olmaya gayret eder.

Mevki

Allah'ın evi olan Kabe, Cidde'nin doğusunda takriben 75 km mesafede 40.2° boylam ve 21.7° enlemde bulunan Mekke vadisindeki Bekke düzlüğü üzerine inşa edilmiştir. Deniz seviyesinden 270 m. yükseklikte bulunan şehrin etrafı yüksek dağ silsileleriyle çevrilmiş bulunmaktadır. Bu mevkide bulunan vadi takriben 2 km lik bir genişliğe sahiptir. Şehir de

49 Bu hutbenin metni için bkz. M. H. *Prohete de l'İslam*, s. 179-181.

tahminen 5 km kadar uzanmaktadır. Hz. Peygamber devrinde Mekke'nin hiç değilse 1000 sakini olmalıdır. Şu anda hemen hemen 200.000 kadar daimi sakini vardır. Hac sırasında bu rakam bir milyonun üstüne çıkar.

Bir küp şeklindeki Kabe binasının etrafını çeviren mescid (Harem-i Şerif) şehrin merkezini teşkil eder. Suudilerin yaptığı son genişletmeden itibaren 300 000 den fazla insan aynı anda burada ibadet etme imkanına sahiptir. Şehir modernleşmiştir; evlerin ekserisi üç veya dört katlıdır ve elektirikle aydınlatılır. İçilmekte olan su halife Harun Reşid'in karısı Zübeyde'nin yaptırdığı su kanallarıyla gelir. Ayrıyeten bahçelerde kullanılmak üzere bir çok tatlı su kuyuları da vardır. Zenzem ise hafif tuzlu ve ağır bir sudur. O derecede ki ondan içenlerin birkaç saat başka bir yiyeceğe istekleri olmaz. Mekke şimdi yeniden ağaçlandırılmaktadır. Az yağmur yağar, senede 50 mm kadar. Susuz çölle çevrilmiş şehrin sıcak bir iklimi vardır.

Şimdi dünyanın her yerinde müslüman cemaatlar bulunmaktadır. Bu insanlar Mekke'ye kara, deniz ve havadan her türlü vasıtayla gidebilirler. Eskiden deve, bölgenin yegane taşıt aracıydı, şimdi hemen hemen otomobilden başkası görülmez.

Haccın Nevileri

Hac iki nevidir; küçük hac (umre veya hacc-ı asgar) ve büyük hac (hacc-ı ekber). Birincisi senenin hangi ayında olursa olsun Mekke'ye yapılan şahsi bir ziyaretten ibarettir. Bu dinî ziyaret (umre), kişinin üzerinden ay takviminin muayyen bir ayında topluca ifa edilen hacc-ı ekberin ifa mükellefiyetini kaldırmaz. Hacc-ı ekber daha uzun bir ikameti zaruri kılan daha çok sayıda erkanı ihtiva etmektedir. Her iki hacda da erkekler günlük elbiselerini bırakmak ve ihram denilen hususi bir örtüye bürünmek mecburiyetindedirler. Bu örtü vücudun altı için bir peştemalle, sırtı ve omuzları örtmek için bir kumaş parçasından ibarettir. Baş daima açık bırakılır. Ayakta ise sandalet veya ayağın üstünü örtmeyen diğer bir çeşit ayakkabı bulunur.

İhrama evden ayrıldığı anda girilebilir. Fakat en geç mukaddes toprakların dış hududunda (mikât) girilmelidir (Ekli harıtaya bkz.). Mekke'de oturanlar ise Mina ve Arafat'a gitmek için şehirden çıkacakları vakit şehirde ihrama girerler. İç hudut ise Mekke ve civarında oturanların umrede ihrama girmeleri gereken hududu gösterir. Bunlar umre yapmak istediklerinde ihrama girmek için bu sınır dışına çıkarlar, sonra umrenin menasikini ifa için Mekke'ye geri dönerler.

Küçük hac (umre) esas itibariyle Beytullah'ı ziyaretten ibarettir; Kabe etrafında yedi tavaf ve Safa ile Merve arasında yedi sa'y. Bundan sonra sakal veya saçları kesmek lazımdır. Büyük hacca gelince onu umreden ayıran mütemmim unsurlar şunlardır : Zilhiccenin 9 unda Arafat'ta vakfe yapmak, geceyi Müzdelife'de geçirmek, ayın 10 unda şeytan taşlanılan ve kurban kesilen Mina'ya gelmek. Sonra Kabe'nin etrafında yedi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y için Mekke'ye gelmek. Burada hiç beklemeden tekrar şeytanı taşlamak üzere Mina'ya dönmek iki veya üçüncü günü orada geçirmek. İşte bütün erkan bunlardan ibarettir.

Hac Mevsimi

Hemen belirtelim ki büyük hac hicri takvimin 12. ayının ikinci haftasında ifa edilir. Hac mevsiminin hesaplanmasında tamamen ay takvimine tabi olunması dolayısıyla hac günleri, güneşin hareketlerine bağlı olarak tanzim edilmiş Gregoryan (Miladî) takvim nisbetle her sene değişik ay ve mevsimlere isabet eder. Bu durum Resulullahın daha başka bir çok derin maksat ve sebeplere bağlı olarak nesî (gün ilavesi) usulünü ilga etmesinden beri böyle cereyan etmektedir⁵⁰. Güneş ve ay takvimleri arasındaki bu fark senede 11 gün kadar olmaktadır.

İhrama girmek

Hacca hazırlanmak için önce boy abdesti alınır ve iki rekat namaz kılınır. Sonra şöyle denir : «Ya Rabbi senin beytini hac için ihrama niyet ediyorum, bana kolaylıklar ihsan eyle! Haccımı kabul eyle!» Daha sonra ihramlı bulunulan müddet zarfında gece gündüz zaman zaman yüksek sesle telbiye getirmek gerekir :

«İşte huzuruna geldim, buyur! Allahım buyur! İşte geldim, buyur! Senin şerikin yok, işte geldim, buyur! Hamd ve nimet senindir, mülk de senin! Senin ortağın yok!»

Şehre girerken ve hac menasikini ifa ederken Allah'tan afv ve merhamet isteyen münasib dualar da edilir. En önemlileri şunlardır :

Kabe'nin etrafındaki yedi tavaf için : İki duvarın kesiştiği köşede bulunan ve tavafın başlangıç noktasını teşkil eden hacerü'l-esvedin önü-

50 Bkz. Benim «Why a purely Lunar Calendar in Islam?» adlı makalem, Muslim Digest, Durban IX/8 s. 155-158.

ne gelinir(****). Mâsivâdan vazgeçmenin ve Allah'a teslimiyetin işareti olarak eller kaldırılır ve şöyle dua edilir : «Ya Rabbî senin beytini hacca niyet ettim. Bana kolaylıklar ver ve haccımı kabul eyle!» Sonra hecerü'l-esved öpülüp (kalabalık olduğu zaman bu hareket, uzaktan elini oraya koyar gibi yapıp, sonra eli öpmek suretiyle yapılır) Kabe sola alınarak tavafa başlanır. Bu yedi tavaf boyunca şu dört kısımlık dua okunur : (Dört cephesi olan Kabe'nin her cephesinden geçerken bu duanın bir bölümü okunur).

1. Ya Rabbî sana inanıp hükmünü kabul ederek, ahidini yerine getirip peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) sünnetine uyarak şahadet ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur. Onun benzeri de yoktur. Ve yine şahadet ederim ki Hz. Muhammed onun kulu ve elçisidir. Ya Rabbî bu ev şüphesiz senin, bu mabed senin, bu huzur ve sükun yine senindir! Bu makam cehenneme karşı sana sığınma makamıdır. Bizi o ateşten koru ey aziz ve gafur olan Allah!

2. Ya Rabbî bütün şirk, şüphe, fitne, nifak ve her türlü kötü davranışlardan, ailemde, çocuklarımda ve mallarımdaki her türlü kötü akibetten sana sığınırım.

3. Ya Rabbî senin gölgenden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde gölgende beni de barındır! Bana o gün Hz. Muhammed'in (S.A.S.) kasesinden leziz bir su içir ki ondan sonra asla susamıyayım ey celal ve ikram sahibi Allah! Ya Rabbî haccımı mebrur eyle ki gayretim zayi olmasın! Günahlarımı affeyle ve ticaretimi zayi eyleme».

4. Ey Rabbimiz bize dünyada da ahirette de iyilik ver! Bizi ateşin azabından koru!

Bu yedi tavaftan sonra —ki her bir tavaf, Kabe'nin hemen yakınından yapılırsa yaklaşık olarak 33 m kadardır— iki rekat namaz kılmak gerekir. Sonra Safa tepesine gidilir, Kabe'ye doğru dönülür, yedi defa sa'y yapmaya niyet edilir ve takriben üçyüz metre mesafedeki Merve tepesine doğru yürünmeye başlanır. Bu yol üzerinde yeşil sütunlarla belirtilmiş takriben 75 m. kadarlık bir kısım vardır ki erkekler —kadınlar değil— burada koşmak mecburiyetindedirler. Yolun kalanını normal yürüyüşle tamamlarlar. Safadan Merve'ye dört defa gidilir ve üç defa Safa'ya geri

**** Kabe'deki haceri'l-esved Allah'ın sağ eli «yeminü'llah» diye isimlendirilir. Mümin elini bu taş üzerine koyarak veya onu öperek beyat eder. Bu hareket, istilam (beyatin temini) diye isimlendirilir. Bu taş kıyamet günü hacca gelmiş olan müminler lehinde şahadette bulunacaktır. (Bu bize Hz. Yakub'un Tevrat'ta zikredilen hareketini düşündürmektedir. Tekvin, XXXI, 44-45).

dönülür. Yedinci sa'y Merve'de biter. Bu yedi sa'y yaklaşık olarak 2 km den biraz fazla bir mesafe tutar. Hasta veya zayıflar bu sa'yi —tabi tavafı da— sedye veya araba ile yapabilirler. Safa ile Merve arasındaki bu yedi geliş gidiş esnasında iman ikrar edilip Allah'a tazim edilerek ve Allah'tan afv ve lütfu istenerek dua edilir. Bu yedi sa'yın sonunda Merve'ye gelince herkes dilediği gibi, arzu ettiği hususta Allah'a dua eder. Sonra tıraş olunup saçlar kesilir. Kadınlar sadece küçük bir tutam keserler. Bu, yeni bir hayata başlamak için sembolik olarak günahın kir ve yükünden kurtulduğunu ifade eder.

Tavaftan sonra şayet arzu edilirse Kabe'nin karşısındaki zemzem kuyusundan da su içilir. Hz. Peygamber şöyle demiştir : «Zemzem suyu içtiğiniz şey içindir» Kendisi de zemzem suyundan içerken şöyle dua ededi :

«Ya Rabbî bu sudan bütün hastalık ve rahatsızlıklar(ım) için bana şifa ver! İhlasla bizi gıdalandır, bu dünyada da öbür dünyada da iyilik ver!»

Gündüzü Arafat'ta geçirmek haccın erkanından biridir. Hz. Peygamber öğleden sonra geç saatlerde buradan ayrılmadan evvel şöyle dua etmiştir :

«Allah'tan başka tanrı yoktur. O tektir ortağı yoktur. Hamd ve mülk O'na aittir. Yaşatan da O'dur, öldüren de O. O diridir, ölmez. Hayır O'nun elindedir. O'nun herşeye gücü yeter. Ya Rabbî benim kulağıma bir nur gözüme bir nur, kalbime bir nur ver! (*****) Ya Rabbî günahımı affeyle, işimi kolaylaştır, göğsümü ferahlat! Ya Rabbî kötü telkinlerden, işlerimde dağınıklıktan ve kabir azabından sana sığınırım. Ya Rabbî gece gündüz arız olan kötülüklerden, rüzgarın getirdiği fenalıklardan ve zamanın musibetlerinden sana sığınırım».

Ayet ve Hadislerde Hac

Haccı müslümanlara farz kılan Kur'an-ı Kerimdir. Kur'an-ı Kerim'de hac ismini taşıyan mustakil bir sure vardır; 22. sure. Kur'an-ı Kerim diğer surelerinde de bu konuya bir çok kereler temas etmiştir. Bu kısımlar o kadar uzundur ki (Hz. Peygamberin, hadis kitaplarında bu konuda rivayet edilen hareket ve sözlerinden bahsetmesek bile) sadece bu kısımların

***** Kalb burada ve umumi olarak İslami metinlerde ruhun sembolik merkezi olarak kullanılır.

tam olarak en azından bir on-onbeş sahifeye ihtiyaç gösterir. Kurân-ı Kerim bu müessesenin tarihinden bahseder, tatbik edilecek kaideler ve bu kaidelerin ihlalinin neticeleri hakkında bazı teferruatlı bilgiler verir. Kur'an-ı Kerim aynı şekilde oğlunu kurban olarak takdim eden Hz. İbrahim'in hayat hikayesinden de bahseder. Burada başlıca kısımlara işaret etmekle iktifa ediyorum : KK. II/124-9, 158, 196, 202, III/96, 97, IX/3, 17-19, 28, 36, 37, XIV/35-41, XXII/25-38, XXXVII/83-113.

Haccın Menasiki

Haccın Hz. Peygamber devrinden beri hiç değişmeyen usul ve menasiki farklı hukuki guruplar halinde toplanır ki başlıcaları şunlardır :

I. Haccın vücuburun şartları : a. Müslüman olmak b. Reşid olmak c. Sihhatli olmak d. Hür olmak (köle olmamak) e. Maddi imkana sahip ve yol emniyetinden emin olmak.

II. Haccın erkanı : a. Niyet etmek b. Belli bir günde Arafat'ta vakfe c. Kabe'yi tavaf d. Safa ile Merve arasında yedi kere sa'y e. Bütün menasiki ifa ettikten sonra saçları kesmek veya tıraş olmak f. Bütün bu menasikin sırasına riayet etmek.

III. Haccın vacipleri : a. Haram hudutlarından itibaren dikişsiz hususi bir elbise giyerek ihrama girmek b. Şeytan sütununu taşlamak c. Başlangıç tavafı d. Bir gece Müzdelife'de vakfe e. İki veya üç geceyi Mina'da geçirmek f. Veda tavafı g. Belli bir süre için yasaklanmış hususlardan kaçınmak.

IV. Haccın sünnetleri : a. Lebbeyk telbiyesini söylemek b. İki rekât namaz c. Zemzem suyundan içmek d. Hz. Peygamberin Medine'deki kabrini ziyaret.

V. İhram esnasındaki yasaklar : a. Dikişli elbise giymek (yalnız erkekler için) b. Şapka takye v.s. giymek (yalnız erkekler için) c. Peçe, örtmek (yalnız kadınlar için) d. Saçları yağlamak e. Saçları kesmek veya tıraş olmak f. Tırnakları kesmek g. Koku sürünmek h. Hayvan öldürmek (yılan, akrep v.s. müstesna) j. Haram hudutları dahilinde ağaç kesmek (normal ziraat ve bahçivanlık çalışmalarında müstesna) k. Nikah kıymak l. Cinsi münasebette bulunmak.

Haccın menasikine riayetsizliğin neticeleri : Fazla teferruattan kaçınmak için hülasa olarak söylenebilir ki haccın bir farzı (II. guruba bkz) ihmal edilirse hac vazifesi ifa edilmemiş olur. Ertesi sene baştan başlamak gerekir. Vaciblerin (III. guruba bkz) yerine getirilmemesi ise

duruma göre ya oruç tutmak ya fakirlere belli bir yiyeceği sadaka olarak vermek veya kurban kesmek suretiyle telafi edilebilir. Sünnet (IV. guruba bkz.) olan menasike riayetsizlik ise hacın sihatine asla hâlel getirmez.

Hacın Menasikinin ifade ettiği mana

Kabe Allah'ın inanmış ve bağlanmış kullarının kıblegâhıdır. Her halde belirtmek gerekir ki Mekke İslam öncesi devirden itibaren Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası : dünyanın metropolü) ünvanına sahipti. Allah melik (hükümdar) olduğuna göre ona aidiyeti kabul edilen sarayın da her halde bu başşehir (metropol)de bulunması gerekir. Bundan başka burada bir kayalık yerine bir binanın seçilmiş olması da gösterir ki, göçebeler değil, yerleşik hayat süren şehirliler camiası bahis konusudur.

Hacılardan yapılması istenen hareketlerin sebep ve hikmetlerini izah etmeyi deneyen müslüman yazarlar içerisinde meşhur Gazalî burada zikredilebilir. İhyasında (Zebidî'nin çok derin tetkik mahsulü şerhiyle birlikte basılı nüshanın IV/266-460 sahifeleri) O, hacdan bahseder ve üç bölümü İnce Edepler (el-Âdâbü'd-Dakika) ve Batınî Ameller (el-A'mâlü'l-Bâtına) e hasreder (s. 431-441). Burada Gazalî'nin izahatını özet olarak zikrederim:

İnce Edepler (el-Adabü'd-Dakika) on tanedir :

1. Helal kazanılmış para
2. Düşmanın istediği vergileri ödemeye rıza göstererek Allah'ın düşmanlarına yardım etmemek
3. Bol erzak almak ve onları gönül hoşnutluğu ile (yolda) ihtiyaç sahipleri ile paylaşmak.
4. Cinsî münasebetlerden, fısıktan ve başkalarıyla kavga etmekten kaçınmak
5. Gücü yetiyorsa hacca yaya gitmek
6. Ancak boş bir hayvanın üzerine binmek, yükü dolu bir hayvanı binek hayvanı olarak kullanmaktan kaçınmak.
7. Hayvanlara karşı yumuşak davranmak
8. Mütevazî bir görünüşe sahip olmak. Fazla süslenmemiş, saçları dağınık ve vücutları (yolculuk sebebiyle) tozlu olmak.
9. Üzerine vacip olmasa da kurban keserek Allah'a yakınlaşmayı aramak.

10. Bu yolda sarfettiğini gönül hoşnutluğu ile sarfetmek

«Batınî amellere gelince herşeyden önce haccın manasını yani dindeki yerini anlamak, sonra da onu ifa etmek için kuvvetli bir arzu duymak gerekir. Sonra da bu arzudan kişiyi alıkoyan dünyevi alakalardan kopmak gerekir. v.s. (Hazırlık ve hareketle ilgili kaideler, haccın menâsikini teker teker, hiç eksik bırakmaksızın tam manasıyla ifa etmek gibi)

«Haccın manasının anlaşılmasına gelince bil ki cismanî arzulardan kurtulmadan, en zarurileri müstesna nefsanî lezzetlerden uzaklaşmadan, dinlenirken ve çalışırken kendini tamamen Allah'a vermeden Allah'a yakınlaşmak mümkün değildir. İşte bu yüzden eski dinlerin rahipleri insan topluluklarından uzaklaşır, dağların tepelerine yerleşirler ve insanlarla beraber yaşamaktansa dostluğu Allah'ta aramayı tercih ederlerdi. Lütf-i ilahiyi arayarak günlük zevklerden vazgeçerlerdi... Daha sonra ilahi dinde bozulmalar başladı. Allah Teala da uhrevi yolun yeniden canlanması ve bu yol üzerindeki eski peygamberlerin tatbikatının yeniden hayat bulması için Hz. Muhammed'i peygamber olarak vazifelendirdi. İşte o zaman Allah, lütfu kemâliyle bizim için ruhbanlığın yerine ikame edilmek üzere haccı farz kıldı. Bundan başka Allah Teala Kabe'nin önem ve değerini artırmak maksadıyla bu evi kendine izafe edip onu kullarının gaye ve hedefi olarak tayin etti. Aynı zamanda bu evin (Kabe) etrafını çeviren toprağı mukaddes hale getirerek onu şereflendirmiş oldu. Bundan başka Arafat adını taşıyan mahalli de rahmet hazinesinden bir oluğun rahmet boşalttığı bir yer olarak gösterdi. Ayrıca bu haram hudutları dahilindeki bölgenin kudsi hüviyetini takviye için Allah Teala burada hayvan avlanmasını ve ağaç kesilmesini yasakladı. Hülâsa Allah Teala uzaktan yakından Beytullahı ziyaret uğruna toza toprağı bulanmış adeta bir mahviyet içerisinde oraya gelen ve bu evin sahibi huzurunda hiçliğini idrak edip, O'nun güç ve azameti önünde boyun eğerek Kabe'ye sığınan ve bunu yaparken de Allah'ın bir mekanda, bir evde bulunmaktan münezzeh olduğunun şuuruna sahip olan müslümanların bu hareketlerini adeta hükümdarların huzuruna gelip ona beyat eden insanların hareketlerine benzetmiştir. Bütün bunlar bir tarftan Allah'ın kulu ve kölesi olduğunu insana kuvvetle hatırlatmak, diğer taraftan da onun bağlılık ve itaatini kemale erdirmek içindir. İşte bunun için Allah (şeytan taşlamak, Safa ile Merve arasında gidip gelmek gibi) öyle bir takım hareketleri emretmiştir ki ruh onlara yabancıdır, akıl onların hikmetini kavrayamaz. Bunun gibi bir takım hareketler kulların kulluk ve ubudiyetlerinin ne derece kemale erdiğini (bağlılık ve itaatinin derecesini) göstermektedir. Bunlar sadece Allah'ın emri olduğu için ve sadece bu emir yerine getiril-

sin diye ifa olunur. İşte bunun için Hz. Peygamber hac münasebetiyle şunu söylemiştir : «Hac için kulun kölen olarak hazırım ya Rabbî buyur!» Hz. Peygamber bu sözü ne namaz için ne de diğer ibadetler için söylemiştir. Hikmet-i İlahî mahlukatın selametini onların tabiatlarına zıt gelen ve Kanun-i İlahi tarafından kontrol edilen hareketlerle temin etmiştir.

Hacca karşı şiddetli bir arzu duymaya gelince bu evin Allah'ın evi olduğu ve onun hükümdar saraylarının kabul salonu mahiyetini haiz bulunduğu gerçek manada anlaşılınca bu arzu belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Zira oraya yönelen herkes neticede huzuruna varmayı arzu ettiği Allah'a yönelmiş olur. Kim bu dünyada O'nun evine yönelir, ziyaret ederse onun bu ziyareti zayi olmaz ve o bu ziyaretinin gayesine ulaşır. Bir başka ifadeyle ebedî alemde cemalullaha nail olur.

«Mukaddes toprakların hududundan itibaren bürünülen ihrama ve söylenen telbiyeye gelince bu Allah'ın davetine icabet edildiğini sembolize eder.

«Beytullahın tavafına gelince bil ki bu bir nevi namazdır. O halde kalbinde hem korku ve tazim, hem de ümid ve sevgi olsun. Şunu da bil ki Kabe'yi tavaf ederken Arş-ı Alanın etrafını tavaf eden melaike-i mukar-rabine benzemektesin. Burada maksadın Beytullahı bedenle tavaf etmek olduğunu zannetme. Bilakis maksat beytin sahibini hatırlayarak kalbinle tavaf etmektir. Beytullah melekût aleminde olduğu için gözle görülmeyen huzurullahın mülk aleminde görülen bir sömböllünden ibaret-tir. Aynı şekilde vücud da, görünmeyen aleme ait olduğu için gözle görülmeyen kalbin (ruh) şahadet alemindeki (içinde bulunduğumuz alem) bir sömbölüdür.

«Şehadet ve Mülk alemleri Allah'ın kapıyı açtığı kimseler için Gayb ve Melekût alemine götüren bir merdiven vazifesini görür. Bu mukayeseye bizi şu söz götürmektedir : Semavattaki Beytülmamur tam Kabe'nin üzerinde bulunmaktadır. İnsanlar Kabe'nin etrafında döndükleri gibi melekler de Beytülma'murun etrafında, etrafında dönerler. İnsanların ek-serisi bu tavafı meleklere has mükemmellikte yapmaya muktedir olmadıkları için onlara mümkün olduğu kadar meleklere benzemeye çalışmaları emrolundu ve onlara şöyle vad edildi : «Bir kavme benzeyen kimse o kavimdendir» (Hadis-i Şerif). Rivayet olunur ki bu mükemmellikte bir tavaf yapabilen kimseleri bizzat Kabe ziyaret etmekte ve etrafında tavaf etmektedir. Bu gerçeği keşfi açık bazı müslümanlar bazı büyük ve-lilerde müşahede etmişlerdir.

«Kabenin dış avlusunda bulunan Safa ile Merve arasında yapılan sa'ye gelince bu, hükümdarın sarayının avlusunda, hizmetteki samimiyetini göstermek ve (gadab gözüyle değil) merhamet gözüyle görülmek ümidiyle aralıksız gidip gelen kölenin gidiş gelişine benzemektedir.

«Arafat'taki vakfe sana insanların kendi peygamberleri ve mürsitleri etrafında toplandıkları Ahiret gününün kalabalık ve izdihamını düşündürsün.

«Şeytan taşlamaya gelince bununla Hz. İbrahim'in şeytan kovmak için yaptıklarını yapmaya ve ona benzemeye çalış.

«Kurban kesmeye gelince bil ki bu hareket emirlerini yerine getirerek Allah Teala'ya yakınlaşmak içindir. O halde kurbanını mükemmel yap ve kurban ettiğin hayvanın her uzvuna mukabil uzuvlarından bir uzvu atesten korumasını Allah'tan ümitle niyaz eyle».

Buraya kadar konuşan Gazalî idi. Aynı konuda daha başka bazı yorumlar da mümkündür. İnsanın gösterebileceği hürmetin en dikkati çeken tezahürü kişinin hürmet edeceği varlık önünde secde etmesidir. İslam bunu yalnız Allah'a tahsis eder. Her hangi bir şeyin etrafında dönmek de kişinin önemle üzerine titrenen bu varlığı müdafaa için canını vermeye hazır bulunduğunu gösterir. İşte buna da Beytullah (Allah'ın evi) herşeyden daha fazla layıktır.

Diğer kinaye ve mecazlar arasında Kur'an-ı Kerim rabbimizden bahsetmek için kral ve krallıkla ilgili tabirleri kullanır. Böylece Allah Teala arş-ı alaya yerleşmiş, ordulara, hazinelere, semaların ve arzın mülküne sahip olan mukaddes bir hükümdar (melik)dir. Bu hükümdarlığın bir başşehri vardır (Ümmü'l-Kura, Mekke) ve orada bir saray vardır (Beytullah). Samimi mümin beyat etmek için Beytullahın önüne gelir ve elini hükümdarın eli üzerine koyarak beyat eder. Gerçekten de Hz. Peygamber bu münasebetle şöyle demiştir : «Kabe'deki hacerü'l-esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir (yeminullah)» Hükümdarın sarayı (Beytullah) etrafında tavaf etmek ise muhafızların beklelik etmek için dönüp durması gibidir.

Mensei itibariyle ana şefkat ve sevgisine hayranlığı ifade eden Safa ile Merve arasında koşuşup durmalar Allah'ın mahlukatına olan sevgisini sembolize eder. Hatırlayalım ki sırf bu sevgi sebebiyle Hz. Hacer su-samış oğluna su aramış, bu sevgiye cevap vermek için Allah Teala zezem kaynağından su fıskırtmıştır.

Hz. Adem, cennetten çıkarıldıktan sonra yeryüzüne, bir rivayete göre Seylan adasına indirilmesinden beri aradığı Hz. Havva'yı Arafat'ta

bulmuştu. Bu karşılaşma Allah Teala'nın Hz. Adem'i affetmesinin akabinde vukubulmuştur. Hz. Ademle Havva'dan türeyip gelen insan nesli için burası, tabiatıyla evlatların duyduğu sevgi ve bağlılık hislerini ve atalarına olan ilahî lütfun hatıralarını canlandırmaktadır. Öyle ilahî bir lütuf ki insan nesli ilk insanın cennetten çıkarılışının elemelerini paylaştığı gibi bu lütfu da paylaşmaktadır. Onun için Arafat'ta gün tefekkürle, hata ve günahlarımızın Allah'tan affını niyaz ederek sırat-ı müstakime yöneltmesi için dua edilerek geçirilir ta ki lütfuna layık olalım.

En sonunda Mina'da Hz. İbrahim'in maruz kaldığı en büyük ilahî imtihanın hatırası vardır. Bu imtihan esnasında Hz. İbrahim'in şeytanın aldatmalarına karşı koyması ve dünyadaki en kıymetli varlığını Allah'ın emrine uyararak feda etmesi icab etmiştir.

Hülasa hac müslüman için her şeyden önce Allah'ın Hz. Adem, Havva İbrahim, Hacer ve İsmail'e olan lütuflarını hatırlayış, aynı zamanda aziz ve her yerde hazır ve nazır olan Allah'a bağlanışının bir tezahürüdür.

İhramlı iken, müminin kendini tamamen Allah'a vakfettiği bu devrede kişi kendisini tamamen unutmaya çalışır. O kadar ki bir yerini kaşyamaz bile. Şayet kaşırsa düşen her saç için İslam keffaret olarak fakirlere sadaka verilmesini ister.

Hz. Peygamber şöyle demektedir : «Allah'ın eli cemaatla beraberdir». O halde cemaatla yapılan bir hareket uzlete çekilmiş bir insanınkinden Allah'ın hoşnutluk ve alakasını çekme yönünden çok daha fazla şansa sahiptir.

Harici görünüş itibariyle hac, bir nevi askerlik eğitimidir. Adeta bir seferberlik emrine uyularak belirli bir yerde toplanılır. Dünyanın dört köşesinden süratle gelinip dünyanın en kurak bölgelerinden birindeki ordugahta gece ve gündüzler geçirilir. Bütün bu talimler esnasında beş vakit namazda müezzin davetiyle toplanılır, imamın arkasında saf tutulur ve onun maiyetinde cemaatla bir takım hareketler yapılır. Hasılı disiplin altına alınmış bir hayattır hac.

Seyahat hatıraları

Bütün zamlar boyunca her mümin, rabbine doğru yaptığı bu seyahati kendi ruhi meyline göre mümkün olduğu kadar dindarane yapmağa çalışır. İbrahim Ethem Türkistan'dan Mekke'ye kadar hem de her adım başında durup iki rekat namaz kılarak gidecek fakat seneler sonra Mekke'ye vardığında «kalb gözüyle» görecektir ki Kabe yerinde yoktur. O başka

bir hacı adayını, Allah'ın şerefli misafiri Basralı veliyye Rabia'yı karşılamaya gitmiştir. Ravi diyor ki İbrahim Edhem Allah'ın evini görmeye gelmişti. Rabia ise bizzat Allah'ı arzu ediyordu ve tabiatıyla O'nu evinde aramaya geliyordu. İki arasında fark şüphesiz büyüktür.

İslam cemiyeti ırk, dil ve memleket ayırımı gibi peşin hükümlerden kendisini kurtarmasını bilmıştır. Müslümanların eşitliği ve birliği hac sırasında apaçık görülmektedir. Beyaz, siyah, sarı v.s. her renkten, hükümdardan fakir fukaraya kadar her sosyal tabakadan müslümanlar orada birbirlerine karışırlar. İhtiyar mühtedi Lord Hadley Arafat'ın sıcaklığına tahammül edemiyordu. Şerif Hüseyin (o zaman kral) başını ve ensesini örtmesi için ona türban (maşlah) gönderdi Avrupalı müslümanlardan her sene daha kalabalık sayıda insan hacı olmaktadır. Bununla beraber en dikkati çekici dini gayret Tekrunilerde (Siyah Afrika hacılarına Mekke'de verilen umûmi isim) bulunmaktadır. Tekrunî hacı adayları Mekke'ye doğru bir kaç km gitmesine yetecek bir kaç kuruşu biriktirebilmek için memleketlerinde şevk ve gayretle çalışırlar. Biraz para temin edince Mekke'ye doğru yola çıkarlar. Paralarının bittiği yerde yeniden yol parası kazanabilmek için tekrar yorucu bir çalışmaya başlarlar. Hedeflerine ulaşmak için seneler gerekir. Arabistan'da Hz. Peygamberin müslüman hacılara rüyada görünüp şefaatinin Tekrunî hacılara ait olduğunu söylediği kuvvetle rivayet edilmektedir.

Öyle anlaşılıyorki hacı ifa etmiş olmak hacıya bir şeref ve itibar kazandırmaktadır. Belirli bir bölgede hacıların sayılarının azlığı da onların daha itibarlı olmalarına sebep olmaktadır.

İslamdan bir kaç asır önce Kusay, Allah'ın evini ziyaret edenler için umumi bir ziyafet tertip ve tesis etmişti. Hemşehrileri de bu gaye için hususi bir vergiyi (refade) vermeyi kabul etmişlerdi. Ondan sonra gelenler bu misafirperverlik geleneğini hatta İslamın zuhurundan sonra da muhafaza ettiler. Bugünkü Suudi kralları da her memleketi temsil eden hacıları Mekke'de mutantan bir ziyafete davet ederler, onları aynı şekilde Arafat'ta da kabul ederler. Burada bir askeri birlik hacılara bir resm-i geçit de yapar.

Arafat, Mina ve Müzdelife'de sadece hac sırasında oturulur. Hac sırasında her çeşit dükkan mantar gibi biter, PTT büroları kurulur. Hükümet gittikçe hastanelerin kurulması, ambülans v.s. ile daha fazla meşgul olmaktadır. Muazzam trafik iyi yetişmiş polisler sayesinde mühim bir kaza olmadan idare edilmektedir.

Bu mukaddes mahallin ziyaretçileri İslamın ilk devirlerinden beri her lisanda hatıralar bırakmışlardır. Bu hatıralardan İmam Şafii tarafın-

dan (VIII. asır) kaleme alınan neşredilmiştir. Kuzey Afrikalı seyyahlar İbn Cübeyye ve İbn Batuta da kitaplarının mühim bir kısmını haclarına tahsis etmişlerdir. Devrimizde en güzel hatıralar birinci cihan harbinden önceye rastlayan devrede Mısır hidivleri için hazırlananlardır.

Gayr-ı müslim turistler oldukça nadirdirler ve umumiyetle yahudi ve hıristiyanlardır.

Hindistan'da Guru Nanak'ın (Sih dininin kurucusu) Mekke'ye gittiği kuvvetle rivayet edilir. Yine rivayete göre Guru Nanak bir gün Mescidde ayakları Kabe'ye doğru uzanmış olarak uyuduğu sırada bir vazifeli onu Allah'ın evinin karşısında daha hürmetkar bir tavır takınmaya davet eder. Kurnaz Nanak ona şu cevabı verir : «Ayaklarımı tut, Allah'ın olmadığı bir yöne çevir.» Memur daha fazla ısrar etmiyerek oradan uzaklaşır.

Haçlılar zamanında Hz. Peygamberin kabrine tecavüz etmek maksadıyla müslüman kıyafetine girip Medine'ye gelen iki hıristiyanın hatırası da hala yaşamaktadır. Bu iki kişi meydana çıkarıldığında Suriye hükümdarı Nurettin Zengi Medine'de idi. Hatta onun Medine'de bulunuşu bu iki hıristiyanın oturdukları evden kazdıkları tünelin tam Hz. Peygamberin kabrine ulaştığı zamana rastlar. Bunun üzerine Hz. Peygamberin kabri derhal derin ve kalın duvarlarla çevrilmiş ve erimiş kurşun dökülmüştür. XIX. asırdan itibaren daha az kinamaya layık gayeler başka meraklıları da oraya çekmiştir : Bilginler, gazeteciler ve diğerleri. (Hatıralarını başkalarının eserlerinden çalarak, hatta tamamen hayalinden yazan sahte seyyahlar bile olmuştur) Meşhur alimler arasında Burckhardt (İsviçre), Burton (İngiltere), Snouck Hurgronje (Hollanda) sonraki nesiller için mühim hatıralar bırakmışlardır. Bunlar arasından Burckhardt samimi bir müslüman olarak gözükmektedir. Zira o hacdan sonra tabiiyet değiştirerek Mısır tabiiyetine de geçmiştir. Ailesi hala İsviçrelidir ve her zaman müslüman olduğunu söylemektedir. Büyük İslam tetkikçisi müsteşrik Snouck Hurgronje Sava hacılarına karışmış ve Mekke'de aylarca kalmıştı. Fakat hüviyeti ortaya çıkınca alelacele bu yerleri terketmek mecburiyetinde kaldı⁵¹. 1933 de Leyde'de bu satırların yazarına o, bir

51 Snouck Hurgronje hacca iştirak etmek sonra da Medine'ye gitmek arzusunda idi. Fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Onun mukaddes topraklardaki ikametini aniden sona erdirdi. Cidde'deki Fransız konsolosu De Lostalot onun seyahatinden haberdardı. Zira o, Snouck'un çeşitli bilgilerin alakadar olduğu Teyma'daki mezar taşını ele geçirmek istediğinden şüpheleniyordu. Halbuki kendisi de bu taşı Fransa'ya götürmek istiyordu. (Teferruat için bkz. Verspreide Geschriften de Snouck Hurgronje, III. s. 1 v.d.) Konsolos bu şüphelerini Fransız hariciyesine bildirdi. Burası da İstanbuldan

Suudi prensin kendisini görmeye geldiğini, mukaddes mahallerin fotoğraflarını hâvi bir albümü kendisine resmen hediye ettiğini ve kral İbn Suud'un huzur içerisinde Arabistan'ı ziyarete gelmesi için yapmış olduğu daveti ilettiğini nakletmişti. İhtiyar âlim kısa bir süre sonra vefat etti, fakat bu jestten çok mütehassis görünüyordu.

Bana öyle geliyor ki gayr-ı müslim ziyaretçilerin mukaddes topraklardan tamamen çıkarılması daha sonraki devirlere belki de Osmanlılar devrine rastlamaktadır. Zira Kur'an⁵² sadece Kabe'nin putperestler tarafından putperestliğin ifası için kullanılmasını yasaklamıştır. Halife Hz. Ömer şikayeti olan gayr-ı müslim müşrikleri hatta Cuma vakti Harem-i Şerifte (Kabe) huzuruna kabul ediyor ve bekletmeden davalarını hallediyordu. (Ebu Yusuf⁵³ bir hıristiyan satıcının durumundan bahsetmektedir). İbn Sa'd⁵⁴ daha sonraki devrede Kabe'nin minarelerinin dibinde bir hıristiyan doktorun muayenehanesinin varlığını bize haber vermektedir. Bu doktor, hiç bir baskı olmadığı halde oğlu Davud'u tam bir müslüman olarak yetiştiren, fakat kendisi hıristiyan olarak kalan ve «Davud'un babasından daha dinsiz» arap darbimeselinin çıkmasına sebep olan garip bir hıristiyandır. Tarihin çeşitli devirlerinde varlıklarından bahsettiği Mekkeli müslümanların çok sayıda yahudi ve hıristiyan zevce ve köleleri de vardır. Azraki'nin⁵⁵ bahsettiği «hıristiyan mezarlığı» belki de bunların varlığına işaret etmektedir. Bunlardan başka Abbasi devrinin hemen öncesinden itibaren çeşitli işler için muvakkaten getirtilen teknisyen, mühendis ve mimarlar da bulunmaktadır⁵⁶.

Kabe hakkında bazı teferruat

Kabe'nin duvarları İslamdan önce de örtüyle örtülmekteydi. Bu tabiiyat bazı putperest mabetlerde de görülmektedir. Azraki'ye göre⁵⁷ Kabe'nin duvarlarını ilk defa bir kumaşla örten Yemen kralı Tubbadır. Önceleri daha ziyade deri örtü kullanılıyor ve bunlar ancak yırtıldığında

izahat istedi. Kısa bir zaman sonra 1885 Ağustos'unda seyyahımız derhal Mekke'yi terketmesi emrini aldı (Oeuvres choisies de Snouck Hurgronje'daki Bousquet'nin biyografik notları, 1957 s. XV).

52 KK. 9/28.

53 Ebu Yusuf, *K. Haraç*, s. 79 M.H. *Prophete de l'Islam*, s. 580-581.

54 İbn Sa'd, *Tabakat*, V/365.

55 Azkari, s. 501 (makbaretü'n-nasara).

56 A.e. s. 299, 336, 396; Belazuri, *Fütüh*, Leyde tabı, s. 54.

57 Azraki, s. 85.

veya bir kral veya zengin bir ziyaretçi Kabe'ye olan bağlılığını izhar etmek için yeni bir örtü hediye ettiğinde değiştiriliyordu. Bazen eski örtü de alınmıyor yenisi onun üzerine örtülüyordu. Şimdi ise Kabe, kenarlarına ayet ve hadisler işlenmiş siyah ipek bir kumaşla örtülmekte ve bu örtü her sene değiştirilmektedir. Eski örtüler ise küçük parçalara ayrılmakta ve Kabe'nin muhafızları tarafından müminlere satılmaktadır. Asırlardan beri bu örtüyü her türlü masrafını karşılayarak Mısır temin etmiştir. Suudi Arabistanla Mısır arasında politik bir anlaşmazlığın ortaya çıkması üzerine bu örtü önce Almanya'da dokutturulmuş sonra da müslüman dokumacılar tarafından Hindistan'da dokunmuştur. Sonra bu Hintli dokumacılar bizzat Mekke'ye bir fabrika kurarak Mekkelilere bu sanatı öğretmişlerdir. Bir zaman sonra Mısır Kabe örtüsünü yeniden göndermeye başladı. Kabe örtüsünün gönderilmesi sırasında mahmal adı verilen⁵⁸ sandıklar develere yüklenirken uzun zaman nevi şahsına münhasır bir merasim yapılmaktaydı. Bu merasim şimdi artık kaybolmuştur. Kabe örtüsü hacılar şehrin dışında, Arafat ve Mina'da iken değiştirilir.

Hac öncesinde Kabe'de hususi bir hutbe irad edilir. Sesi her tarafa duyurmak için bir mikrofon kullanılır.

Medine'yi ziyaret

Hz. Peygamber Mekke'nin kuzeyinde dört beşyüz km mesafede bulunan Medine'de medfundur. Peygamberler ölmezler sadece vücutları zahiren hayatiyetini kaybeder. Bu durum getirdiği esasların bütün zamanlar için muteber olduğunu, artık kendisinden sonra başka bir peygamber gelmeyeceğini ve bundan böyle insanlığı idare etmek için başka bir şey gerekmiyeceğini söyleyen Hz. Peygamber için evleviyetle (afortiori) niçin geçerli olmasın? Meşhur bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır : «Kabrime ziyaret eden her kimseye Allah nezdinde artık sefaatim vacib olur». Din nokta-i nazarından farz olmamakla beraber her müslüman Hz. Muhammed (S.A.S.) e selatü selam getirmek üzere Medine'yi ziyaret eder.

Netice

Gazali haccı dinin kemale erışı olarak isimlendirmekte tereddüt etmez. Zira hac sırasında şu Kur'an ayeti vahyolunmuştur der : «Bugün sizin dininizi kemale erdirdim». KK. V/3

58 Gaudefroy-Demombynes, «Le Voile de la Kaba» Studia Arabica, Paris, 1954.

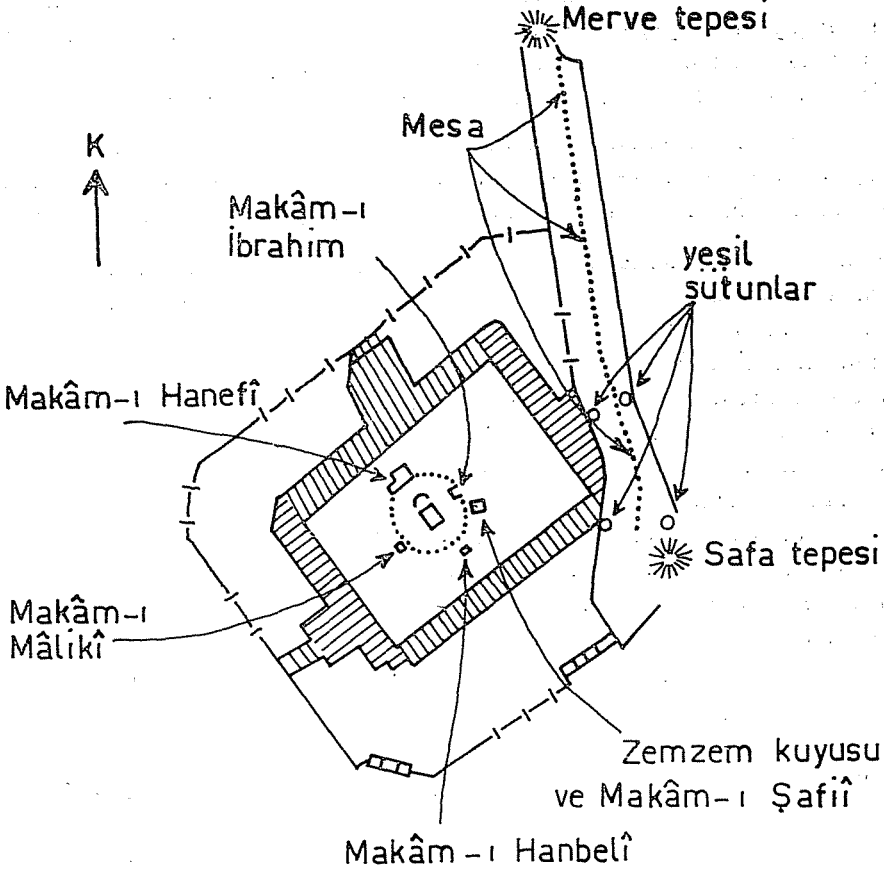
Bu, çeşitli nokta-i nazarlardan doğrudur. Tarihi bakımdan doğrudur. Zira Hz. Peygamber peygamberlik vazifesine Allah'ın birliğini anlatmak ve günlük namazla başladı. Daha sonra sırayla oruç ve zekat farz kıldılar. Hac ise müminlere dini bir farize olarak en sonunda emredildi.

Bu, ibadet bakımından da doğrudur. Zira namaz Allah'a doğru bir yükseliş, bir miracsa da bu sadece ruhidir. Halbuki hac Allah'ın kendi evi olarak kabul ettiği bir evin, beytullahın eşliğinde yapılan bir ibadettir.

Şuna da işaret edelim ki İslamda hac diğer dinlerde yapılan haclardan çok daha ehemmiyetlidir. O kadın erkek her müslümana farzdır. O kadar ki şayet bir kimse bu farzı ifa edemeden ölürse varislerinin ona vekaleten bir kişiyi hacca göndermeleri gerekir. Hac İslamın namaz, oruç ve zekat yanında dört esas ve temel direğinden biridir. Nihayet hac öyle ferdî, ruhî ve ictimai unsurları bünyesinde toplar ki hiçbir şey onunla mukayese edilemez. Hac dünyevi ölçüler içerisinde adeta bir ölümden sonra diriliştir. Her sınıftan, her bölgeden, her ırktan ve her dilden insanlar alemlerin rabbına ibadet etmek için tam bir eşitlik içerisinde orada buluşurlar. Öbür alemdeki diriliş gününü tavsif eden ilahî vahyin şu kelimelerini burada nasıl hatırlamayalım : «Bugün mülk kimindir? Bir olan, kahrî olan Allahındır»⁵⁹.

Beytullah

Kabe ortada dört köşe bir bina ile onun yanında yarım daire şeklindeki bir kısımdan ibarettir. Eskiden bu her iki kısmı da içine alan yine dört köşe şeklinde daha büyük bir bina vardı. İslamdan önce Hz. Muhammed (S.A.S.) in gençliğinde meydana gelen bir yangın ve sel feleketi kabe'yi yeniden inşa etmeyi zaruri kıldı. Toplanan malzemeler (Bunlar kıyıya vuran bir geminin tahtaları idi. Damı örtmek için kullanıldı) kafi gelmeyince bir kısmının açık bırakılması kararlaştırıldı. Mekke'nin 630 yılında fethinden ve islamlaşmasından sonra Hz. Peygamber bir gün Kabe'yi asıl şekliyle inşa etmeyi, birisi giriş birisi çıkış olmak üzere iki kapı koymayı merdivene ihtiyaç duyulmasın diye de bunları alçaktan yapmayı düşündüğünü söylüyordu. Fakat kısa bir müddet sonra Hz. Peygamber vefat etti. Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'deki halifeliği sırasında

- Kâbe
 ○ Tawaf mahalli
 ▨ Mescidin tavanla örtülü kısmı
 □ Mescidin tavanlız kısmı

Kabenin etrafındaki avlu, sayıları devamlı artmakta olan hacıları alabilmesi için bir çok defalar büyütülmüştür. Kabe'nin etrafındaki hemen hemen daire şeklindeki avlu (haritaya bakınız) Hz. Peygamber zamanında yetiyordu. Kral Suud'un emriyle asrımızda gerçekleştirilen genişletme üç yüz binden fazla insanın cemaatla namaz kılmasına müsade etmektedir. Bazı kısımlar örtülmüştür ve yer yer bir kaç katlıdır. Şayet hac sıcak mevsime rastlarsa bilhassa öğle namazında açık kısımların üzerine çadır gerilmektedir.

Hız. Peygamberin bu arzusu gerçekleştirildi. Fakat Abdullah b. Zübeyr'in muarızı olan ve neticede galip gelen Emevi halifesi hasmının izlerinin ayakta kalmasını istemedi ve binayı önceki şekline getirdi. Kabe'nin bugünkü binası Osmanlılar devrinden kalmadır.

Kabe'nin kapısının yanında, sol köşede herkesin görebileceği bir şekilde hacerü'l-esved bulunur. Yerden takriben bir metre yüksekliğindedir. O kadar ki onu öpmek için eğilmek gerekir. Kapıya gelince o da takriben yerden iki metre yükseklikte bulunur. Bayramlarda içeri girmek için portatif bir merdiven konur. İçerisi küçük, boş bir odadır. Ağaçtan üç sütun üzerine oturtulmuş bir damı vardır. Duvarlarda önceki tamirleri hatırlatan arapça birçok kitabeler vardır. Bir köşedeki dar bir merdiven dama çıkmaya imkan verir (Tamir veya her sene dış örtüleri değiştirmek için). Dışarda herkes namaz kılmak için Kabe'ye dönmek mecburiyetindedir. İçeride ise her taraf Kabledir. O halde orada namaz için her yöne dönülebilir (Kabenin izdüşümünde de yapıldığı gibi).

Hacerü'l-esvedle Kabe'nin kapısı arasındaki kısım —ki yaklaşık bir metre genişliktedir— Mültezem diye isimlendirilir (Kucaklaşma yeri). Mekkeyi terkedecek olan hacı Kabe'ye gelip Kabe'nin etrafında yedi veda tavafı yaptıktan sonra mültezem duvarına yaslanıp veda eder ve tekrar hacca gelebilmesi için dua ve niyazda bulunur.

Kabe'nin küçük bir duvarla çevrilmiş yarım daire şeklindeki açık kısmına ise her zaman girilebilir. Buraya bir ayırım yapmaksızın hatim veya hicr adı verilir. Kabe'nin damından yağmur suları Mizabü'r-Rahme (rahmet olduğu) adı verilen altın bir olukla işte buraya dökülür. Kabe'nin dört köşesinin ayrı isimleri vardır. Hacerü'l-Esved köşesi (kapının solunda), Irak köşesi (kapının sağında), Suriye köşesi (Irak köşesinin karşısında), Yemen köşesi (Hacerü'l-Esved karşısında).

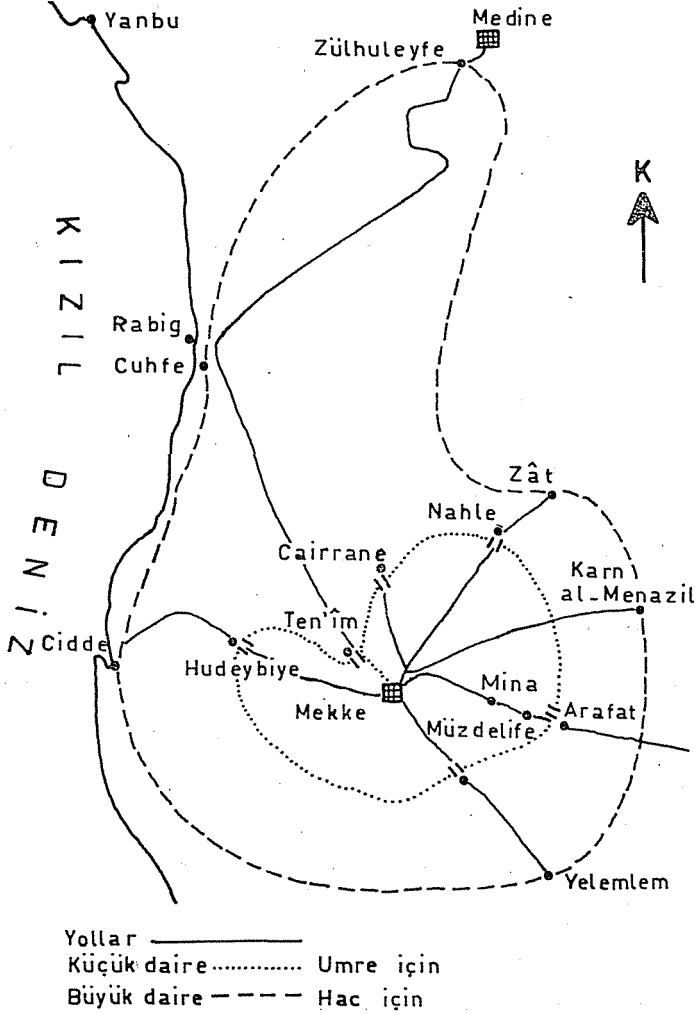
Kabe'nin zemininin sağ köşesinde Hz. İbrahim'in harç yapmak için toprağı kazarak meydana getirdiği çalışma kalıntısını havi küçük bir hendek vardır. Bundan başka Kabe'nin kapısının hemen hemen karşısında mataf'ın (mataf : tavafın yapıldığı yer) dışında bir blok taş bulunur ki Hz. İbrahim Kabe'nin inşasını bitirmek için onun üzerine çıkardı. Önceleri bu taş kapalı bir bölüm içerisinde bulunuyordu. Fakat Kabe etrafında tavaf yapanlara biraz yer açmak için şimdi o cam bir bölme içerisine konmuştur. Bir de buradan çok uzakta olmayan bir yerde zenzem kuyuları üzerinde büyük bir bina vardır. Yine aynı sebepten bu büyük bina yıkılmış ve buradan yer altında hususi hazırlanan çeşmeler için bir giriş ve-rilmiştir.

Burada Gaudefroy Demonbynes'in bir pasajını arz ediyorum (Mahomet, s. 38).

«Bununla beraber Mekke'deki Kabe'nin bir prototipi de bulunmuştur. 1937-38 yılında Hadramut'taki Hureyde mevkiinde bir İngiliz heyeti tarafından yapılan kazılar Ay tanrısı Sin'e tahsis edilen 12.50 m. yüksekliğinde ve 9.80 m genişliğinde bir mabedin harabelerini gün ışığına çıkarmıştır. Bu mabet bütün Babil mabetlerinde olduğu gibi cephesi güney batıya dönmüş olarak güney-batı, kuzey-doğu istikametinde inşa edilmişti. Bu istikamet ve ölçüler Kabeninkinin aynıdır. Sadece Kabe'nin cephesi kuzey-doğu istikametindedir (bkz. Rykmans, Religion, 27-28; Aynı müellif, trace de saba, 9)».

Kabe'nin giriş kapısı daha ziyade kuzey doğu istikametinde bulunmaktadır. Hz. İbrahim Babil'den geliyordu. Onun müşrik atalarının putperestliğini protesto için bir olan Allah'ın evinin cephesini aksi yönde inşa etmesi hiç de anlaşılmayan bir durum değildir. Fakat bir prototipten bahsedebilmek için Hureyde mabedinin Kabe'den önce inşa edilmiş olması gerekir.

Beytullahın doğu ucunda iki kayalıktan ibaret olan Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y yeri bulunur. Buraya Mesa' (koşu yeri) ismi verilir.

Arabistan yarımadası iki daire ile işaretlenmiştir. Dıştaki daire yabancı memleketlerden gelen hacılar içindir. Kesik çizgilerle işaretlenen bu sınırlara yaklaşınca hacı adayları günlük elbelerini çıkarıp üzerlerine dikişsiz kumaş parçalarını örterek ihrama girerler. İçerdeki daire ise umre içindir ki buna Mekke'den itibaren başlanır. İhrama girmek için bu hudutlar dışına çıkılır.

BİBLİYOGRAFYA

Avrupa dillerinde

- Avril, A.D', *L'Arabie contemporaine avec la description du pèlerinage à la Mecque*, 1968.
- Al-' Ayyâchi, *Rihla* (Tercüme : Berrugger), 1844.
- Ben Chérif, *Aux villes saintes de l'Islam*, Paris, 1919.
- Beneitz Cantero, V., «Peregrinacion a Mecca», Cuad. afr. or. 31(1955), s. 37-46.
- Blackwood, P., «The Pilgrimage in 1934», *Moslem World*, 1935, s. 287-292.
- Burckhardt, J.-L., *Travels in Arabia*, Londra, 1829.
- Burton, R.F., *Personel Narrative of a Pilgrimage to el-Medinah and Mecca*, Londra, 1857.
- Clemen, C., «Der ursprüngliche Sinn des Hagg», *Der Islam*, X, 1920, s. 161-177.
- Cragg, K., «Pilgrimage Prayers», *Muslim World*, 1955, s. 269-280.
- Dinet, *Pèlerinage à la maison d'Allah*, Paris, 1930.
- Doughty, C.M., *Travels in Arabia Deserta*, Cambridge, 1888.
- Dozy, R., *Die Israeliten zu Mekka*, Leyde, 1864 (Hacla ilgili bölüm, s. 102-133).
- Duguet, *Le Pèlerinage de la Mecque au point de vue religieux, social et sanitaire*, Paris, 1932.
- Gaudefroy - Demombynes, M., *Le Pèlerinage à la Mecque*, Paris, 1923.

- Gouilly, A., «Pèlerinage à la Mecque», *Revue Juridique et Politique de l'Outre-Mer*, 18(1964), s. 33-106.
- Hamidullah, M., *Battlefields of the Prophet Muhammad*, Woking, 1953 (Haritalı resimli).
- Aynı müellif, *Le Prophete de l'Islam, sa vie et son oeuvre*, Paris, 1959 2 cilt.
- Aynı müellif, *Le Coran*, Paris 1959 (Haritalı).
- Hoog, P.H. van der, «De Bedevart naar Mekka,» *Oostersch, Gennots in Nederland* 9 de Cong. 1939 s. 4-6.
- Jomier, J., «La figure d'Abraham et le pèlerinage musulman de la Mecque» *Mélanges Eugène Tisserand*, 1964, I, 229-44.
- Keane, T.F., *Six Months in Meccah*, Londra, 1881.
- Meulen, D. Van de, «The Mecca Pilgrimage and its Importance to the Netherland's East Indies», *Moslem World*, 1941, s. 48-60.
- Pickens, C.R., «The mecca Pilgrimage», *Moslem World*, 1934, s. 229-235.
- Robsinon, A.E., «The Mahmal of the Moslem Pilgrimage», *JRAS*, Londra 1931, s. 117-127.
- Roussel, R. *Les pèlerinage à travers les siècles*, Paris 1954.
- Rutter, E., «The Muslim Pilgrimage», *Geographical Journal*, 1929, s. 71-273.
- Samogyi, J. de, «Ibn al-Jauzi's Handbook on the Makkan Pilgrimage» *JARS*, Londra, 1938, s. 541-546.
- Sonouck Hurgronje, C., *Makka, und Bilder aus Mekka*, 1888-1889, 4 c.
- Aynı müellif, «Notes sur le mouvement du pèlerinage de la Mecque aux Indes néerlandaises», *Revue du Monde Musulman*, Paris, 1911, s. 397-413.
- Aynı müellif, *Oeuvres choisies de Snouck Hurgronje* (Özellikle «Le pèlerinage à la Mekke», *Het mekkansche Feest'den ayrı basım*, Leyde 1880, ter. G.H. Bousquet, s. 171-213).
- Vredenberg, P., «The Haddj, some of its features and functions in Indonesia», *Bijdragen tot de taal-, land-, en volkenkunde*, 118(1962) s. 91-154.

Wallens, George Augustus, «Narrative of a Journey from Cairo to Medina and Mecca by Suez, Araba, Tawila, al-Jauf, Hâil and Nejd in 1845, Journal of Geographical Society, XXIV, 1954/8, s. 115-207.

Encyclopédie de l'Islam bkz. Hac, Kabe, Mekke bu maddelerde işaret edilen kaynaklar.

Index Islamicus, J.D. Pearson, Cambridge, 1958. Religion, Pilgrimage bölümü s. 69-70. (1906-1955 yılları arasında Batıda Doğuyla ilgili mecmualarda neşredilen makaleler için). Ayrıca bu eserin daha sonra neşredilen ciltlerine de bakınız.

Doğu Dillerinde.

Labib al-Batnoui, *ar-Rihlat al-hijâziya*, Arapça, harita ve resimli, Kahire, 1329 H.

Ahmad Rif'at, *Mir'ât al-harameyn*, 2 cilt, Arapça, Harita ve Resimli, Kahire.

Badr ad-Davla Sıbgatullah, *Tôsha-e-falâh*, Urduca. Yaklaşık bin sayfa bütün lisanlardaki en mükemmel eser.

Bundan başka İslam hukuku kitaplarının «hac» bölümlerine bakınız.